

Prof. J. Mustakall
Andersson
Museum
Diplomitöö
370249

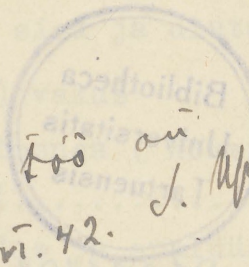
LIBRARY
MUSEUM

10. juunil 1942
69

11. VII. 42.

K U N I N G A V A K U S
(W A C C U A C U N N I C A)

Leian, et esitatus töö on diplomitöina
väga rahuldav. 12. vii. 42. J. Mustakall.

ILMAR A R E N S

A. A.

2521

T A R T U 1 9 4 2 .

Käesolev on 15. VII 1942.
Eigustööd Kõne

S I S U K O R D

Lk-d:

I	Sissejuhatus	3
II	Vakus üldiselt	
	1. Mõiste ja definitsioon	5
	2. Käsitletav ajajärk ja vakuse areng Eestis.....	9
	3. Vakukohustuse sisu ja ulatus.....	22
III	Kuninga (Cunnica) vakus	
	1. Vakuse asend Koonga (Kokenkau) ametkonnas.....	35
	2. Vakuse kirjeldus ja analüüs.....	41
	3. Kokkuvõtteid ja järeldusi.....	69
IV	Vakusenimetus " Kuninga "	
	1. Ürikmaterjal nime kohta.....	75
	2. Rahvatraditsioonid.....	78
	3. Kuninga-Mick ja linnuse probleem..	79
V	Kuninga küla tekkimine ja areng seoses perek. Arensi suguvõsa ajalooa:	
	1. Ürikmaterjal küla tekke kohta 17 s.	85
	2. Küla asetusplaan 1690 ja tänapäeval	89
	3. Perek. Arensi sugupuu, kommentaare ja rahvamälestusi	91

Lk-d

VI	Lõppkokkuvõtteid ja -järeldusi.....	100
VII	L õ p p s õ n a	103
	Osundatud teosed	105
	Läbivaadatud materjal E.O. Tartu Kesk- arhiivis	106.

mustele. Kuid ka sellisel teema käsitlemisel on oma ühe-
külgvõrre hädavajadus - vastandina normativistlikule tie-

I S I S S E J U H A T U S.

Asudes teatava ajaloolise teema käsitlemisele, tuleb uurijal valida kõigepealt tema tööd juhustav meetod ja ka lähtealus. Selleks ei saa olla ainult normatiivne-normikriitiline meetod, millele mõneltpoolt on antud liialdatud tähtsus ka väljaspool õigusinstituutide dogmaatilist vaatlust. Kui kehtivat õigussüsteemi veel saab vaadelda ainult normist endast lähtudes ja analüüsi tehes, siis sellist formaal-paberlikkust ei ole võimalik säilitada ajaloolise uuringu juures. Siin ei jätku ega tule piirduda mitteüksi katkendlik-puuduliku ürikmaterjaliga, vaid pääle dokumentaalse andmestiku läbitöötamise tuleb siin suurel määral arvestamisele asjakohane rahvatraditsioon - põlvest-põlve edasikanduvate rahvajuttude näol. On ju lokaalajalugu kohaliku rahva elu ise ning ainult elavat elu tagasi projekteerides võime tulla reaalsele järeldustele ning mõnegi probleemi suhtes üllatavõigetetele tule-

mustele. Kuid ka sellisel teema käsitlel on oma ühe-
kõlgsuse hädaoht - vastandina normativistlikule üle-
leierdatud ja teeseldud formaal-objektivismile -
ära uppuda ning laiiali valguda liigsesse subjektivis-
mi. Siin tuleb käsitleja- autori ning teema vahele jät-
ta teatav distants, tuleb end eraldada nii ürikmater-
jali kui ka rahvatraditsioonilise suulise andmestiku
mõjutamisest ja moonutamisest. Ainult siis on võima-
lik jääda uuringu kompositsioonis kui ka lõppjäreldu-
sis tõeliselt teaduslikule pinnale.

Ülaltoodud lähtekohad on autorile omased ka
alljärgneva teema juurde asudes. Seejuures uurimistöö
kestes on aga tõusetunud mõningad tulipunktilised
probleemid, millele on pühendatud enim tähelepanu, kuid
mille lõppjärelenduslikule jälgimisele ei ole asutud,
kuna see siiski liig välja ulatuks käsitletava teema:
" Kuninga vakus " raamistikust.

II VAKUS ÜLDISELT.

1. MÕISTE JA DEFINITSIOON

Teaduslikus käsitluses osutub paratamatult tarvilikuks püstitada paikapidavaid aksiome, konstantseid põhimõisteid, millega mõõta kõiki hiljemesitata-
vaid materjale ja konkreetseid üksikasju. See on paljudel juhtudel saavutatav mõningate teaduslikkude terminite dešifreerimisega. Käesoleval juhul on üheks selliseks vakuse mõiste. Vakusele on literatuuris ^{1/} antud üldiselt kaks tähendust. Esijoones mõistetakse vakusena keskajast pärinevat administratiivset maksustamisühikut Eesti ja Liivi talurahval, teisest küljest aga tähendas vakus ka talupoegadel la-
suvate maksude ning koormiste kogusummat üldse ning oli tarvitusel nende sissevõtmiseks korraldatud vaku-

1/ A. KORHONEN: Vakkalaitos, Referaat, lk.8.
Helsinki, 1923.

sepäevade ja -pidustuste nimetusena.

Ühes dr. A. Korhonen'iga tuleb aga siin mainida, et vakusepidustuste osatähtsust ei või ülehinnata ^{2/}. Ajendatud germanistlikest rüütlimängudeest ja ürgpaganlikest tänupidudest jumaluste auks, leidsid vakusepidustused Eesti ja Liivi maaaladel kindlasti aset ainult piiratud alal ja ulatuses: jõukama põllumajandusega maaaladel ning ka ainult orduaja hiilgepäevil, kuna selle lõpul, millesse kuulub ka käsitletav ajastu, oli tõeliste pidustuste asetleidmine ilmselt haruldane. Küll aga võib järeldada, et makusemaksete kokku toomisele püüti talupoegade endi poolt alul anda teatav pidulik ilme ^{3/}, millist rahvatraditsiooni oli maahärrade huvides säilitada.

Kuna vakusemaksete sooritamine toimus algusest natuuras ^{4/}, siis laseb siinkohal oletada, et sõna " vakus " foneetilisest küljest on välja kasva-

2/ A. KORHONEN, op.cit., lk.

3/ Vrd. J. ULUOTS: Grundzüge der Agrargeschichte Estlands, Tartu 1935, lk. 33

4/ F. Baron STACKELBERG: Das älteste Wackenbuch der Wieck in Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927, Dorpat 1929 lk. 111.

nud ürg-eestilise päritoluga sõnatüvest " vakk " -
õonesmõõdust, mille populaarsust aitavad tõendada ta
mitmed variandid rahvaluules ja elavas keeles nagu :
veimevakk ", Uku vakk ", " Tõnni vakk " jne. Vastava
teooria arendamise juurde tulen hiljem tagasi seoses
peatükiga: Vakuse areng Eestis.

Igaljuhul prof. J. Uluotsaga ühisele tulemu-
sele jõuab ka dr. A. Korhonen ^{5/}, kes möönates, et kui-
gi Uku (Donner, Thor) ja eestilisel Tõnni (Anto-
nius) -vakal on germanistlikud sugemed, on aga Eesti
sõnal " vakk ", Soome " vakka " ürg eesti-soomeline pä-
ritolu ning sellega tähistati Eestis algselt kõiki mõõ-
tusid. Uute maksete sissesäädimisel väljendusid need
teatavates ainetekvantumites, mida (makse) nende
sooritamisviisi järele hakati nimetama vakuseks. See-
ga kujunes vakus Eestis igasuguse maksu üldnimetuseks.

Teisest küljest vakus tähendas maksustamis-
ringkonda. Administratiivsel liigestusel vakusteks sa-
muti võis olla mitu algpõhjust, millest esikohal pais-

5/ A. KORHONEN, op.cit., lk. 4.

6/ P. STACKELBERG, op.cit., lk. 99.

tab olevat maksete edukat sooritamist soodustav maastikulise ühtekuuluvuse printsiip. Seetõttu andis jaotus vakusteks ka väga erinevate suurustega maksustamisühikuid. Nii kõigub vakuste suurus 4 - 15 küla vahel (olgugi erineva suurusega) koondades Saare-Lääne piiskopkonnas kui soisel ja hõredamini asustatud alal endasse keskmiselt 4 - 7 küla.

Siiski ei ole selline maastikuline motiiv ainumõõduandev, vaid vakused moodustasid siiski ka teatud ühtse haldusühiku, mis juba selles avaldus, et teatavad maksed olid tervetele vakustele ühiselt asetatud ning vakuste kaupa erinesid ^{6/}. Seega pidi jaotuses mõõduandev olema ka põllukultuuriline tase ja sellest olenev talupoegade üldine kandejõud.

Kuninga vakusena leiab järgnevas käsitlust vastav vakuringkond, seega administratiivne maksustusühik. Et aga seda ühikut täielikult haarata ja mõista konkreetses olustikus, ajal ja ümbruses - selleks on eelkõige tarvis vaadelda vakuse arengut Eestis üldiselt, samuti aga ka vakukohustuse materiaalsel sisu ja ulatust.

6/ F. STACKELBERG, op.cit., lk. 89.

2. KÄSITLETAV AJAJÄRK JA VAKUSE ARENG EESTIS.

a. Käsitletava ajajärgu üldilme ja maaomandi kujunemine Pärnumaal.

Käesoleva teema raamistikus osutub tarvilikuks ilmestada teatavat konkreetset aega ja kohta. Aega kahes mõttes: eelaeg kuni käsitletava olustikuni ning viimase paremaks mõistmiseks ka taustaliselt kaas- aega. Samuti osutub tarvilikuks koha territoriaalne piiramine ja eraldamine Eesti üldisest territooriumist. Vastavalt sellele tuleks piirduda Pärnumaaga ning ni- melt selle Lääne-Saaremaaga ühist saatust jaganud lää- ne ja loodealadega.

Meie maa allutamisevõitluste järele oli XIII sajandi keskpäeviks Pärnumaa maaomandi alal saabunud uute maaomandite^{vahel} alljärgnev jaotusviis 7/ : Saare-Lääne piiskopkonnale kuulusid praegused Mihkli, Jakobi, Tõs- tamaa /:väljaarvatud Kastna :/ ja Audru kihelkonnad ning Sauga mõisa lääneosa (piiratud jõega.), Ordule

7/ F. Baron STACKELBERG: Der Landbesitz im Kreise Per-
nau zur Ordenszeit, Pernau 1926,
lk. 152.

kuulusid kihelkonnad: Vändra, Tori, Pärnu, Häädemeeste (Gudmannsbach), Saarde, Halliste ja Karksi.

Eelnimetatud piiskopliku maaomandi haldamises lasus pearaskuspunkt ajastu alguses pärnumaakondlikul lõunaosal ^{8/}. Leedulaste sõjaretke järele a.1263, mis oli ühenduses piiskoplinna Vana-Pärnu ja säälasuva piiskopliku kadetraali hävitamisega, kandus aga administratiivne keskus üle Wieki /: Läänemaale :/ ning uueks piiskopiresidentsiks kujunes Haapsalu. Seega niiskus kohapäälne võimutsentrum jäädavalt Pärnumaalt kaugemale.

Maaomandi seesmine jaotus piiskopkonna võimukandjate vahel kujunes algusest peale välja nii, et valdav enamus talupoegade maadest läks maaisandate, piiskoppide vahetusse kasutusse ^{9/}. Piiskopi kõrval aga omasid küllaltki tähelepandaval määral maid piiskoplik Doomkapiitel ja Lihula Tsistertslaste Nunnaklooster.

Doomkapiitlile laenutati maa varsti pärast tema loomist a. 1260 paavst Aleksander IV poolt ja nimelt

8/ F. STACKELBERG, op.cit., lk. 179.

9/ id. lk. 180 j.j.

suuruses 300 adramaad, millest 240 adramaad asus Pärnu ümbruses, kuna 60 adram. oli eraldatud Korbe /: P. Jakobi :/ piirkonnast. Korbest kuulusid kuni ajastu lõpuni kapiitli valdusse alljärgnevad külad: Moyzekull /: Mõisaküla :/, Errhe /: Eerma :/, Lechtmetz /: Lehtmetsa :/, Igaver /: Eapere :/, Nurm (:Nurme^{10/};) ja Willover (Viluvere).

Teisena evis Doomkapiitli kõrval Lihula Tsis-tertlaste Nunnaklooster stiftis rikkaliku maaomandi^{11/}. Klooster oli rajatud 1262-1285 a. vahel ning peatselt langesid talle pärandatuna või kingituna terve rida külasid, mis XVI sajandil esinevad alljärgnevas koostises: Igentak, Liwao (Liiva) - 7 $\frac{1}{2}$ adram., Wehe - (Wee), Pyre (Pereküla) ja Kablima - praegune Kablima, mida aga S. täiesti ekslikult ei leia olevate asulate hulgast - kokku 11 adram., lõpuks Naerz (Naartse) ja Wackalep (Vakalepa) - 9 adram.

Pärnu-Jaagupi (Korbe) kihelkonna külad ~~järg-~~

10/ Minu kohandatud Sauga vallas asuva Nurme küla kohta, kuna S. leiab, et küla " Nurm " asukohta ja olemasolu ei saa tänapäeval tuvastada.

11/ F. Stackelberg, op.cit., lk. 181.

jagunesid seega 3 maaaisanda vahel, mis killustas endise muinas-Eesti administratiivühiku kokkukuuluvuse täielikult. Kuid jälgides kaardilt nendeks uuteks keskkondadeks loodetud külade asetust, peab siiski nentima, et need ei ole vahelduvalt väljanopitud vaid on omavahel kokkupuutes ja seoses, kuigi tungides teravate kiilude või ümarate soppidena kaugele üksteisesse. Ühele maaaisandale kuuluva piirkonna seos oli ilmselt tarvilik haldamise, peamiselt maksete sissenõude sooritamise seisukohalt.

Piiskopliku maaomandi haldamine toimus piiskoplikkudest Kokenka (Koonga) ja Audern (Audru) hoovidest lähtuvalt ^{12/}, kusjuures esimesele allusid stifti maaalad praegustes Mihkli ja Jakobi kihelkondades ning Tõstamaa kihelk. lääneosas, teisele Audru kihelkond, Tõstamaa khlk. idaosa ja osa Sauga mõisast. Ainsaks haldusametnikuks neis piiskopimõisades oli algsest üksinda stiftvogt, kellele allus ka mõisa põllumajapidamise juhtimine. A. 1451 ilmneb Audrus esimene

allametnik ning a. 1466 seatakse Koongas ametisse esimene landknecht. Sajandivahetuseks 1500 ilmuvad aga mitmeliiki abilised juba kõikjal. Selle piiskopliku haldusametkonna osatähtsus tuleb lähemale vaatlusele vakuse sisu ja ulatuse juures ühenduses sissenõude sooritlusega.

Kuigi Pärnu-Wiekis kuni ajastu lõpuni ei esinenud suuremaid läänistamisi ^{13/}, oli aastaks 1500 ometi teatav osa maaomandist nende esialgsete valdajate käest pantimise või laenutamise teel enam-või-vähem ajutiselt ära libisenud. Selleks oli mitmeid põhjusi - suurim neist piiskopkonna ebaratsionaalne majandamine. Sagedasi, kuigi lühiajalisi pandivahekordi esineb eriti Audrus, kuid ka Koongas esineb pantimis- ja laenutamisvahekordi väljaspool doomkapiitlile ja Lihula kloostri laenutatud alade. Näit. a. 1530^{pandib} piiskop Georg v. Tiesenhausen Horthnorme - 8 adramaad 8 taluga ^{14/}. A. 1552 laenutab piiskop Johan v. Münchhausen stiftvogtile Voldemar Treydenile talupoja Kopso Lave-

13/ F. STACKELBERG, op.cit., lk. 189

14/ id. lk. 195.

ri Alliqua (Hallinga) külast. A. 1561 laenutab Herz. Magnus oma ihuarstile Balthasar Friessenerile Lehtmetza (Lehtmetsa) küla 3 adramaaga, Kayselitz (Kaelase) veski ja üksjalad Hanni Mattes, Pelepe Jak, Ayes poyes ja Robbene Jack. Vanem laenutamisvahekord esineb ainult Korbe loodeosas. Siin müüb a. 1429 Clawes Lennowe (S. arvates Saaremaa vasall) ^{15/} Heyslag Hapesmannoye (Keblaste?) ^{Parasme} küla juurest Diederick van Uxkele. Hilisemais ürikuis puuduvad aga selle omandi saatuse kohta andmed.

Väljaarvatud need üksikjuhud ajastu lõpul, püsis maaomandi vahekord Korbe osas siiski enam-vähem stabiilsena. Lõpu rahulikule olukorrale tegi orduvõimu lagunemine Liivimaal ning tülid, mis järgnesid ordu ja piiskopi vahel Hz. Magnus v. Holsteini valimisele S.-Lääne piiskopiks. Mai lõpul 1560 rüüstasid piiskopi ratsanikud Lelle mõisa ja vallutasid sama aasta 29. juunil Sauga mõisa. Samaaegselt algasid aastakümneid kestnud võitlused Eesti alade pärast Rootsi, Vene

ja Poola osavõtul. Juba a. 1560 3 septembril ^{16/} tulid venelased Paide suunast üle Vändra ja Tori röövkäigule, hävitasid ja laastasid Vana-Pärnu ning Sauga mõisat mahapõletades siirdusid edasi Wiecki. Kuid ilmusid ka poolakad piiskopi omandite järele haarama.

Neist ajast on rahvamälestusis säilinud lugu Poola röövlist: ^{17/} Üksteise eest vahelduvalt põgenevad Vene- ja Poola vägede riismed rüüstasid juba aastaid armutult üksikult asuvaid Korbe metsatalusid ning tapsid talupoegi. Ühel varasuvisel ööl olid 2 metsatalu Jakobi kiriku ^{18/} lähedal jällegi röövsalga poolt mahapõletatud ja kariloomad röövitud. Kuid taluinimesed said ise seekord põgenema. Nad käirisid lähedalasuvad kaks suurküla ning ühiselt varustatuna tavaliste tolleaaja relvade: vikatite, sõnnikuharkide ning kirvestega mindi Pööravere raba suunas, kuhu röövleid oli nähtud kadumas, haarangule. Pika otsimise järele ühest tihedast kasesalust nähti tõusvat peent sinakat rasvasuitsu. Tihnik piirati sisse ning tiheda rõngana lähe-

16/ F. STACKELBERG, lk-d 177-178.

17/ Kuuldud Jaan Marksoo'lt, P. Jakobi, Ertsuma-"Jaagu"ilt.

18/ St. Jacobi kirik ehit. praeg. kohale 1531.a.

neti kohale. Siin, väikesel metsalagendikul avanes järgmine pilt: tule ümber askeldas 4 poolakat ja küpsetas röövitud lammast, kuna 2 röövliit põõsa vilus puhkasid. Üllatatuna talupoegade kõikidest külgedest tulevast haardest ei saanud röövseltskond enda kaitseks sõrmegi liigutada, kui juba viglad ja kirved oma töö tegid.

Selliste segadusteajastu lõppenud, kui verine sõjasuits oli soode ja rabade kohalt viimaks haihtunud, olid Rootsiaja saabudes põhjalikult segi paisatud mitteüksi maaisandalikud vahekorrad: 1624 a. revisjoni andmeil ^{19/} ei leidu enam ühtegi ordu-piiskopiaegset läänipidajat Pärnumaal - vaid üksiktaludest rääkimata olid hävinud ja tühjaks jäänud terved külad Soontaganas ja Korbes. Säilunud talupoegadele oli kasustada ainult üks kirik - Mihkli kirik, kuna: " Kõrbe vakuses on ka üks kirik asunud nimetatud St. Jakobi kirikuks, kuid võlvid on (sellel) kokkuvarisenud ja ilma katuse-ta ning ei ole ühtegi pastorit" ^{20/}.

19/ H. LAAKMANN: Revisionsbuch wegen des Hauses Parnow i. " Sitzungsberichten der altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau 1914, lk. 228.

20/ id. lk. 215.

Mõistetavalt on sellise laastava ajastu järel hävinud enamik ürikmaterjali ja mälestusi eelnevast ordu-piiskopi ajast ning igasugune ajaloolist kontinuiteeti taotlev uuring on juba määratud ette katkendlikuks muutumisele. Teatavaid tagajärgi võib saavutada ainult lokaalajaloo episoodilise vaatlusega, millest lähtuvalt on tingitud ka käesoleva teema ajalooline piiratus.

b. Vakukohustuse areng Eestis.

Vakukohustuse algjuured peituvad sügaval muinas-Eesti maaõiguses, mida kujukalt näitab vakuse mõiste tekkelugu. Vastaval kohal eelpool sai püstitatud väide, et vakus on mõisteliselt välja kasvanud ürg-ees-ti sõnast "vakk". Prof. J. Uluots^{23/} läheb selle väite tuvastamises veel sammu edasi täpsustamise suunas ja väidab, et vakus on algselt välja kasvanud sõnast

23/ J. ULUOTS, op.cit., lk. 33 j.j.

"veimevakk", mis moodustas puust nõu, millesse pruut sugulaste annetusi korjas ja sääl säilitas. Edasi jätkub väitestik samast loogilise selgusega: Maksud ja avalikud kohustused olid eestlasil tuntud juba muistisel iseseisvuse ajal. Neid ühiseid samme läks vaja näiteks välisvaenlaste vastu, kõigepealt linnuste, eriti suuremate maakonnalinnuste väljaehitamiseks, samuti aga ka lunarahaks maad laastavale või linnuseid piiravale vaenlasele. Sellised maksed ja annetused korjati analoogselt veimevakale puust vakka. Teiselt poolt korjati samal teel andameid ka ühiseiks ohvripidustusiks ja sakraaltoimetusiks. Vastavalt objektile, millesse makseti, korjati, hakati neid samme nimetama vakuseks.

Vakuseks hakati jätkuvalt nimetama ka kõiki makse, mis ühiselt ja pidulikult said äraantud ning algusest hõlmas vakus endasse ka igasugused summad erisihilisteks otstarveteks, hinnuse (Zins) jne.

Selline oli olukord kuni maa allutamiseni 13. s. alul ristisõdijate poolt. Siit peale sõjapidamiseks tähtsate teede, sildade ning eelkõige losside ja kindlustuste ehitamine tingis talupoegadele isikliku töö-

kohustuse kõrval järjest suureneva maksukoormatuse päälepaneku. Selle maksete kogusumma tähistamiseks jäi iseseisvusaegne termin " vakus ".

Vakus väljendus kõigepealt v a k u s e n a k i t s a m a s m õ t t e s, kuhu mahutusid vakusepidustuste-kulud ning maahärra ja tema saatjaskonna kostitus ("Beköstigung") kulud. L a i e m a s m õ t t e s vakus haaras endasse kõigepealt k ü m n i s e, mis täiesti uena Eestis katoliku kiriku poolt sai piibli põhjal sisse seatud. Algselt rakendati: v i l j a k ü m n i s e. s u u r k ü m n i s (alul võeti kõrrest (põhust) kui ka teradest, hiljem ainult teradest.) XIII sajandi lõpul tekkis aga juba ka karjakümnis ehk väike kümnis (decima animalium) ^{24/}. Seda kümnist võeti karja juurdekasvult: iga kümnes sündiv noorloom. Kuna viljakümnise puhul olenes maaisand liigselt lõikuse õnnestumisest või ebaõnnestumisest, hakati kümnist asendama teatava kindla mõõdumaksu (censum) - hinnusemaksuga ^{25/}, mille suurus oli alul igalt adra-

24 / E. BLUMFELDT: Keskaja agraarajalugu in E. Majandusajalugu I, Tartu 1937, lk.75.

25 / id. lk. 74

maalt aastas $\frac{1}{2}$ puuda (2 vakka) vilja, kuid mis järkjärgult tõusis 4-5 kordseks. Teisest küljest oli tülikas ka karjakümnise teostamine algsel kujul, mistõttu hakati nõudma igalt adramaalt teatud kindlat andamit: näit. 1 lammas, 1 vasikas jne. Hiljem võis seda andamit asendada rahaga teatava kindlaksmääratud taksi järelle igat looma, ainult mitte lambaid ja lamba=tallesid, keda üldreeglina ei saanud asendada 26/.

Rööbiti kümnise ja hinnusega hakati nõudma m a a r a h a, nimetatud ka adra- e. v a k u r a h a. Esimesena kohandati maaraha a. 1284 just Läänemaal - (Wiekis) 27/. Maaraha olid kindlas suuruses kohustatud maksma ka üksjalad ning see kõikus nende puhul 9-27 sch. s.o. $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ marga vahel.

Nende individuaalsete maksude ja andamite kõrval esinesid ka k o l l e g i a a l s e d v a k u - s e m a k s u d, eriti ajastu lõpupoole, sõdade ajal - kus iga vakus pidi varuma ja söötma maaisanda jaoks ühe sõjaratsu 28/ jne. Samuti avaldus sajandi lõpul ten-

26/ Vrd. E. BLUMFELDT, op.cit.,lk.75 ja F. STACKELBERG: das Wackenbuch, lk.

27/ E. BLUMFELDT, op.cit.,lk.75.

28/ id.,lk. 78.

dents seni kollegiaalselt kantud kohustusi vakusepidustuste osas reparteerida talupoegade vahel ^{29/}, kusjuures viimased eelistasid neid tasuda rahas, nt. esineb sissevõetavate maksude loendis jooma- ja söömaraha $1/3 - \frac{1}{2}$ mrk. adramaalt. Väga mitmekesisteks andamiteks kujunesid välja p e r s e e l i d e. j a o s e d, mitmesugustelt põllumajanduse kõrvalharudelt. Siin tuli muudehulgas loovutada: kanu, mune, kapsaid, kanepit, viljakotte, anumaid, võrgulõnga jne. N õ e l a - ja t a s k u r a h a d ning a m e t n i k k u d e r a h a d moodustasid omaette rubriigi eriti maahärraslikkudel (piiskopi jne.) maaaladel.

Ajastu lõpul nõuti ka juba i s i k u m a k - s u ^{30/} maatutelt (käsitöölised) ning aastakümneid kestva sõja tõttu koormati talupojad erakorraliste sõjamaksude ja kontributsioonidega tavaliste maksete mitmekordses suuruses.

Nii oli vakus 16. sajandiks saavutanud oma tähtsuse haripunkti, sisus ja ulatuses aga avarapiiri-

29/ E. BLUMFELDT, op.cit., lk.77

30/ id.,lk. 78.

lisuse ja täiuse. See sisu ja ulatus konkreetsetel kujul tulebki ühel Eesti territooriumiosal - Wiekis järgnevalt vaatlusele.

3. VAKUKOHUSTUSE SISU JA ULATUS.

Vakukohustuste sisu ja ulatus käsitletaval ajastul on sõltuvuses talupoegade erinevast õiguslikust seisundist ning liigestub 3 talupojaliku kihi järele, need on: adratalupojad, üksjalad (unipedes) ja vabatalupojad.

A d r a t a l u p o j a d moodustasid perekaima klassi koormiste kandjaid. Need oli talupojad, kelle põllupinna (areal) suurus moodustas 1 normaaladramaa ^{31/}. Nende adratalupoegade koormised jagunesid

31/ Normaaladramaa suuruseks võiks pidada P. Eestis 12 tündrimaad, L.-Eestis 30 vkm.

kolme põhikategooriasse:

1) kümnis, 2) töökohustus ning 3) muud talupojalikud andamid ja maksud ^{32/}.

K ü m n i s jagunes Wieckis nagu üldiselt objektidelt kaheks: kümnis viljast ja kümnis kariloomadest. Viljakümnis eraldati üldreeglina, natuuras juba põllul, vastavalt viljarõukusid ja kuhilaid gruppeerides. Kuid kümnis kariloomadest tuli tavaliselt sissenõudmisele rahas, nimelt 3 schillingit põrsa ja samuti 3 schillingit 2 vasika eest, kuna lambatallede puhul rahalist asendamisvõimalust ei olnud reserveeritud. Kümwise sissenõudlust toimetasid igal aastal sügisvakuse ajal foogt ja maakirjutaja (Landschreiber) või ka viimane üksinda ning sooritluse tasuks tuli igal vakusel maksta a m e t n i k u r a h a esimese hääks 12 sch. ning teisele 8 sch.

T ö ö k o h u s t u s e s i s u ja ulatus adratalupoegade suhtes oli iseendast väike, kuna peamine raskuspunkt lasus enamikus üksjalga-

32/ Järgneva süsteemi aluseks on: F. STACKELBERG :
Das älteste Wackenbuch der Wieck, lk. 97 j.j.

del ^{33/}. Kogu töökohustuse objektiks oli Wieki Pärnumaa osas ainult künd ja lõikus kahes piiskoplikus hoovis Audrus ja Koongas, mille põllupinna suurus oli esimeses ainult $4\frac{1}{2}$ adram. ja teises vähe rohkem kui 100 hektari ^{34/}. Kogusummas tuli talupoegadel selle kohustuse lunastamiseks kulutada ainult mõned tööpäevad aastas. F. Stackelbergi andmeil on aga piiskoplikkudes hoovides osaliselt sellekski tööks kasutatud enda hobuseid ja palgasulaseid ning Chr. v. Münchhausen on a. 1554 lasknud koguni Saksamaalt Koongasse põllutöölisi tuua, et nende abil ratsionaalsemaid töövõtteid ja põlluharimisviise läbi viia ^{35/}. Peale selle aga tõenäoliselt allusid adratalupojad Wiekis ~~aga~~ üheskoos üksjalgadega veel ühele töökohustuse eriliigile k o r r a l k ä i m i s e l e (korde), mida ei saa pida- da üksinda üksjalgade kohustuseks ^{36/}. Korralkäimine avaldus kohustuses - saata losside kaitseks valvureid, osa võtta ehitustöödest, kalastamisest jne.

34/ F. STACKELBERG; Landbesitz Pernau, lk. 184.

35/ id., lk. 200.

36/ E. BLUMFELDT, op.cit., lk. 81.

33/ Vt. ^{infra} ~~supra~~ lk. 28.

Muud talupojalikud andamid ja maksud olid Wiekis seevastu väga avarapiirilised, vakuste kaupa erinevad ja muutlikud ajas. Esimesena neist väärrib mainimist kohustus maaisanda ja saatjaskonna võõrustamiseks ja vastuvõtuks, mida osaliselt sai rahaliselt tasuda, nimelt j o o g i r a h a (Trunkgeld) 2-3 veeringut adramaalt, W a c k e n w i r t s g e l d 2 mrk. vakuselt ja M e t h g e l d 30 sch. tervelt vakuselt. Toiduainete-andamite kohustus vakusepäeviks ja visitatsioonideks leidis algselt sooritamist natuuras ^{37/}, kuid hiljem alates umbes a 1520 oli seda võimalik täita ka asendusrahaga, mida nimetati " p l e g e r a t i o n "iks, suuruses 12 sch. igalt adramaalt ja 3 sch. igalt üksjalalt. Sellise plegeratsiooniga ei saadud aga veel vabaneda kohustusest tapaloomade, kanade, munade ja õlle loovutamise - jaostest e. perseelidest nagu neid eelpool nimetatud. Need andamid ulatusid vakuselt tavaliselt: 1 härg, 1 lehm, 2 lammast ja mõnikord ka 2 siga ning 1 vaat õut.

37/ F. STACKELBERG: Das Wackenbuch, lk. 98.

Kanade ja munade suhtes ei olnud määratud kindlt arvu, kehtis ainult reegel : kakskorda niipalju mune kui kanu. Rahaliselt sai neist andameist asendada härga 4 margaga, lehma 2 margaga ja õllevaati 6 veeringuga.

Vakustel peale Loode ja Haapsalu ringkonna lahus veel kohustus puude-, savi- ja kivideraha (Holz-, Lehm- u. Steingeld) tasumiseks, kuna algselt tuli vastav materjal natuuras piiskopile ära vedada. Selle makse suurus oli vakuste kui ka külade kaupa erinev ^{38/} : Lihulas 10 veeringut - $2\frac{1}{2}$ mrk. vakuselt, Audrus 6 mrk. vakuselt, Koongas 3 mrk. 6 sch. - 7 mrk., kusjuures 4 Koonga vakuses oli see raha erandlikult taludele ära jagatud ja ulatus Langenormes ja Cunnical 12 sch. ning Kokenkas ja Rappeveres 9 sch. talult.

Samaaegselt eelnimetatud maksega sai ka s i n o d a a l r a h a (Sendgeld) kui s i n o d a a l v i l j a (Sendkorni) asendus sisse võetud, milline kohustus tavaliselt läänistatud maadel lasus vasallidel kiriku, päämiselt visitatsioonireisil olevate piiskoppide ning nende kaaslaste ülalpidamiseks ^{39/}, kuid

38/ F. STACKELBERG, Das. Wackenbuch, lk. 99

39/ E. BLUMFELDT, op.cit., lk. 78.

milline kohustus tavaliselt üle kanti talupoegadele.

Ülaltoodud koormiste kogusumma lasus tavalisel adratalupojal, kuid siia kategooriasse kuulusid ka pool-adratalupojad (Halbäknner) - $\frac{1}{2}$ adramaa pidajad, keda ei saa vaadelda siiski mitte kui eriseisust^{40/}vaid kui küla sõrrumaadel asuvaid uustalunikke. Hoo- pis erinevas olustikus maksustamise suhtes olid aga üksjalad (unipedes).

Üksjalgade instituu- t sisuliselt tähendas väiketalupoegi, tavaliselt adratalupoegade lähedaid sugulasi - vendi ja poegi, kes kuni 1/4 adramaad-põllumaad kasutades tegid selle eest mõisale jalapäevi. F. Stackelberg'i järele paistab õige olevat, et nad käsitletaval ajajärgul olid vaid ajuti- selt halvemais tingimuses viibivad talupojad ja mitte päriuslik seisus nagu veel XV sajandil. Sellest vist ka allegooriline rahva poolt antud nimetus: üksjalg - ajutiselt ühe jala peal seisja kuni ka teise jala alla saab, kuid on mõeldav, et nimetus on tulnud ka mõisale tehtavate tööpäevade sooritamisviisist - jalapäevad.

40/ Vrd. J. ULUOTS, op.cit., lk. 43 ja F. Stackelberg: Das Wackenbuch, lk. 101.

Sünonüümina üksjalgadele oli kohapeal tarvitusel tänaseni säilunud nimetus: v a b a d i k, mis sisuliselt võetuna pidi siiski ühtsama tähendama ^{41/}.

Adratalupoegadel lasuvaist koormisist tasusid üksjalad üldreeglina 1/4, nt. võõrustusmaksu (vakus kitsamas mõttes) puhul 3 sch. Samuti 1/4 maksid nad puude-, savi- ja kividerahast. Kuid üksjalgade peakohustus seisis nagu eelpool tähendatud jala-tööpäevade samamises mõisale, mis arvestades külade kaugusega piiskopimõisadest ning endale olevate jooksvate töödega pidi tunduma küllaltki tülika ja rusuva koormisena. Peale selle maksid üksjalad talvevakuse ajal erilist pearahataolist üksjalamaksu, mille suurus ei ole täpselt teada.

V a b a t a l u p o j a d oli kolmas liik mak-sustamisobjektidest, kes asusid selles suhtes eriseisundis. Nad olid kindla aastase rahasumma eest, mis tavaliselt tuli tasumisele talvevakuse ajal, või ka osade kaupa - vabastatud kas ainult töödest, kümnisest või teistest koormistest või jälle kõigist korraga ^{42/}.

41/ Vrd. Rootsi maarevisjon 1601, lht. 236. - Kihnu saare kohta, kus talupoegade loendi päälkirjastuseks on:

Selle tähelepanuväärse nähtuse - vabatalupoja-
seisuse - tekkepõhjusi ei saa ühe ega kindlasõnaliselt
vormelisse valada. Kõigepealt tuleb neist eraldada see
arv talupoegi, kes maaisandate poolt olid ajutiselt mak-
sudest vabastatud kuni kindlale majanduslikule järjele
jõudmiseni. Ülejäänute hulgas oli teatav arv neid, kes
osutatud eriliste teenete eest (tõenäoliselt talupoja-
likkude vakuseametite pidamisel) olid vabaduse saanud
piiskopilt. Kahtlematult suur hulk oli aga neid, kes tä-
nu naturaalmajanduselt üleminekule rahamajandusele sel-
le olid vabal kokkuleppel välja kaubelnud ja endale ost-
nud. Seda näitab muuseas erinev vabaduse hind ühe- ja
samasuurusega põllupinnalt sageli ühes-samas külas.

Vastandina aga Baron F. Stackelbergi eksli-
kule ja lähemalt põhjendamatu väitele näib, et vaba-
talupoegade kui endiste Eesti maavanemate järeltulija-
te arv piiskopimaadel ei olnud kindlasti mitte väike.
Seda tõendab just suur hulk küla ja isegi vakusenime-
tusi kandvaid talupoegi: Otte vann Ullas (Ullas villa)

"üksjalad", kuid kokkuvõttes on väljendatud "need
16 vabadikku".

42/ F. STACKELBERG, op.cit., lk. 104.

Cunnica Mick (Kuninga vakus), Mattis v. Riddeleppe, Sallotacken (Salutaguse) Thomas - (Salutaguse küla) jne. Vastandina eelmistele talupojakihistustele käis see vabatalupojaseisus ühe-sama maaisanda all olevat kindlasti pärandatav isalt pojale, kuni ajastu muutumine tingis uue eesõiguste kinnitamisvajaduse uute maaisandate poolt 44/.

Esitatud koormiste koguhulk kehtis Wiekis piiskopi vahetuses kasutuses oleva maaomandi kohta. Teiseti oli lugu läänistatud ja laenutatud aladega 45/. Siin oli kahekordse vahekorra olemasolul see koormiste kogusumma talupoegadele märksa rusuvam. Ka F. Stackelberg peab tunnistama, et doomkapiitli maadel näivad maksed olevat üldiselt suuremad 46/.

V a k u s e m a k s e t e s i s s e n õ u d e s o o r i t l u s .

Üldreeglina peeti Wiekis aastas 2 korda vakust: s ü g i s v a k u s - 1.oktoobril ja t a l v e v a k u s - jaanuari alul. Et need vakuse vastuvõtu-

44/ Vt. ^{infra} lk. 82.

45/ Vrd. E. BLUMFELDT, op.cit., lk. 80

46/ F. STACKELBERG, Landbesitz Pernau, lk. 185.

päevad oleksid kujunenud mingeiks tõelisiks priiskamaiks vakusepidustusiks võib Wieki lahja maapinna ja kokkutulevate andamite vähese hulga juures vaevalt oletada. Ka puudub rahvamälestuses selliseist pidustusist igasugune jälg ning võib oletada, et maaisandad siin kiiremini kui mujal selliseid kulutusi püüdsid pöörata enda aida kasuks ning talupoegi lihtsalt pidustuskuludega repara-teerisid, kusjuures pidustused tegelikult ära jäid. Il-lustreeriva näitena kokkutulevate andamite vähesusest mõne põllukultuuri osas esineb fakt a. 1542 Koongast, kus linakümnise andmeil kogu ringkonna linasaak ulatus ainult 100 p~~un~~dani (laevanaelani). Sügisvakuse ajal võeti kokku kümnis viljast ja kariloomadest ning eelkir-jeldatud võõrustamismaksud. Talvekümnise juures esineb karjakümnise asemel aga veel üks uus maksuliik: m a a- r a h a, mis osalt kandis adramaksu, osalt pääraha il- met ning märkimisväärsest oli erinev kihelkondade vii- si 47/ : Mihkli kihelkonnas 4 ööri adramaalt, Jakobis samapalju ühelt talult. Mihklis pääraha 6 ööri, Audrus pääraha 3 ööri jne. Nende kahe vakuse kõrval esines Wie-
47/ F. STACKELBERG, Das Wackenbuch, lk. 98.

kis veel kolmas maksutermiin, mis langes detsembrikuule: n.n. j ä r e l r a h a (Nachgeld) tasumine, mis loomult juba kujutas endast eelmisil vakuseil mingeil põhjusil tasumata jäänud maksete sissenõudmist. Üheaegselt tuli aga sellel detsembrikuu vakusel lunastamisele puude-, savi- ja kivideraha kohustus (ajastu esimesel poolal materjalivedu esimese lumeteega) ning sinodaalraha (Sendgeld). Iga vakusepäev oli ühtlasi ka kohalik kohtupäev talupoegade asjades, kahjuks pole aga selliseist õiguslikest toiminguid ühtegi protokollaarset ürikut säilunud. S i s s e n õ u d e s o o - r i t l u s t toimetasid sügisvakuse puhul nagu juba eelpool mainitud foogt ja maakirjutaja (Landschreiber) isiklikult. Teised koormised, ühes arvatud ka töökohustus, kuulusid mõisaadministratsiooni korraldada, mille eesotsas seisis landknecht. Piiskopliku administratsiooni kohapealseteks funktsionäärideks olid kaks talupojalikku keskvõimu ametnikku: d e i m a t o r ja c o r d a p e l n e .

D e c i m a t o r (Zehnter) asus igas külas, ning üldreeglina oli selleks üks adratalupeogadest. De-

decimatori kohuseks oli äraantava kümnise, samuti muude andamite ja koormiste, aga ka talude korralliku majandamise ja töökohustuse täitmise kontroll ^{48/}. Olevatel andmetel oli decimatori amet auamet, mille eest ei olnud ettenähtud erilisi hüvitusi ega soodustusi selle pidajale.

C o r d a p e l n e oli teine talupojalik auamet, mille funktsioonid ei ole aga nii täpselt kindlaksmääratavad. Paistab, et F. Stackelberg'il on õigus, kui järeldab, et cordapelse peakohustuseks oli piiskopimõisas jalapäevi sammavate üksjalgade kontroll ^{49/}, samuti aga ka ühtselt adratalupoegade ja üksjalgade poolt sooritatava korratöö (korralkäimise) järjekorra korraldamine ja järelvalve, millest ka nimetuse eestiline ürgkuju: korrapealne.

Ülaltoodud senise käsitusosaga oleks antud ühtlasi üldosaline ettevalmistus järgneva eriosa: Kuninga vakus vaatluseks ja analüüsiks. Nagu tavaliselt sissejuhatusis ja üldosades - oli ka siin eelolnus tar-

48/ F. STACKELBERG, op.cit., lk. 112.

49/ Ibid.

vilik töö kompositsiooni kui ka ühtlase mõistmise ja tunnetamise huvides anda rida dogmaatilisi mõisteid ja definitsioone ilma nende mitmekülgsemasse kriitikkasse laskumata.

ÜHILISE AKADEEMIA
(YAKOVA KUNYICA)

1. VÄRUSE AASED KOOSGA (KOKKESU) AASEKOHAS.

Põhiliseks materjaliliseks järgnevale kät-
lusele on "Das Taschenbuch des Offiziers Ional" kui
vanim Wiiki väkuraamat, mille on publitseerinud ja
kommentaariidaga varustanud F. Baron Stackelberg 50/
Väkuraamat on a. 1518 koostanud kihula ameti sekretäri
Johannes Päl'i poolt (hilisem piiskoplik doombüroo),
kelle talu suhtes on püstitatud oletus, et see on
kõeliselte tegu seetõttu Joh. Pulekiga, kes talava-
se ametkärjähäri vastu väidatades on väkuraamatu auto-
riina kätset teinud oma nime germaniseerida. Väkuraamat
50/ Üretatud E. Seitsel väkuraamat 1927, Tartu 1929.
51/ E. STACKELBERG, op.cit., lk. 32.

III K U N I N G A V A K U S .

(V A C C U A C U N N I C A)

1. VAKUSE ASEND KOONGA (KOKENKAU) AMETKONNAS.

Põhiliseks materjalallikaks järgnevale käsitlusele on "Das Wackenbuch des Officium Leal " kui vanim Wieki vakuraamat, mille on publitseerinud ja kommentaaridega varustanud F. Baron Stackelberg ^{50/}. Vakuraamat on a. 1518 koostatud Lihula ameti sekretäri Johannes Päl'i poolt (hilisem piiskoplik doomhärra), kelle isiku suhtes on püstitatud oletus, et siin on tõeliselt tegu eestlase Joh. Pulckiga ^{51/}, kes tulevase ametkarjääri vastu valmistudes on vakuraamatu autorina katsenud oma nime germaniseerida. Vakuraamat

^{50/} Õpetatud E. Seltsi aastaraamat 1927, Tartu 1929.
^{51/} F. STACKELBERG, op.cit., lk. 82.

oli piiskoplikus kantseleis kasutusel kuni 1544 a. -
tõendina maaomandi, külade ja adramaade kohta ning
sinna kanti sel ajavahemikul kõik(?)^{52/} ettetulevad
muudatused.

Nagu eelolnud üldosalisest ülevaatest selgus,
kuulus vakus Kuninga (Cunnica) Koonga ametringkon-
da (Officium Konkenkau), mille koosseisus ta koos
vakus Langermaaga (Langenorme) kujundas piiskopliku
omandi Pärnu-Jakobi (Korbe) kihelkonnas. Seejuures
seos ametkondade ja ka üksikute ametkonna piires ole-
vate vakuste piiride ning tänapäevani säilunud maakon-
na- ja kihelkonnapiiride vahel ilmneb kõige selgemalt
Pärnu-Läänemaa piiris, mis lõikab Mihkli kihelkonda
täpsas vastavuses Leola ja Kokenkau ametkondadepiiri-
ga^{53/}. Kahtlematult on siin vakusepiiride suhtes mui-
nas-Eesti territoriaalseil jaotusil ja ühikuil ürgpõh-
juslik tähtsus.

Sellelt seisukohalt võib vaadelda ka Kuninga
vakuse asendit. Moodustades koos naabervakuse Lange-

52/ Väljendi suhtes " kõik " tuleb koos F.S.-ga põhjen-
datult kahtlust avaldada.

53/ F. STACKELBERG, Das älteste Wackenbuch der Wiek,
lk. 87.

normega Koonga ameti idaosa, annab ta oma küladega Parasmaa ja Serick põhjas Pärnu- ja Läänemaa praeguoleva piiri. Siin vahellaiuvate soode ja rabade tõttu on see looduslik piir muinas-Eesti territoriaalse külakondadeks-jaotuse strateegiliste kaalutluste üheks komponendiks, kusjuures keskseks osaks näib olevat vakuseloendis esimesena nimetatud küla Vahanorme (1624 a. revisjonis nimetatud Vannam ^{54/}, rahvasuus Vahnema) koos Cunnica Miku ja Sallotacken Toomase taludega ^{55/}. Idas ja kirde on küladega Hertzma (Ertasma) ühes juurdekuuluvate Torde taludega (Tõrdu küla) ning Hallikava (Hallinga) minori ja Hallikava maioriga (Tõenäoliselt praegune Tarva küla) ^{56/} antud samuti looduslik vakusepiir vastu ulatuslikke soiseid metsi, mis suurelt osalt seda keskkonda veel praegugi Jakobi kihelkonna idaosast lahutavad. Kitsas ühendusriba kõrvalasuva Langenorme vakuse külade Udover (Udüvere) ja Koddasma (Kodesma) oli võimalik ai-

54/ H. LAAKMANN, op.cit., lk. 222.

55/ VANNAM- Vahnema nimetusliku ametelu juurde tulenevastaval kohal hiljem.

56/ Vt. " Tarva " kohta infra lk.

nult Pärnu-Tallinna maanteed kaudu, umbes 2 klm praegusest Jakobi kirikust kirdes. Ülalnimetatud Tarva (Hallikava maiori) küla üheltpoolt ja Maima (Mainemas) abiküla Pitsalu (Pitzalo) teiselpoolt kujundasid vastu Maiemaa-Lavasaare raba Kuninga vakuse loodusliku lõunapiiri tipud. Läänes seevastu hakivad Kuninga vakuse sälguliseks kaks Lihula kloostri vakusesse kuuluvat küla: Kablima, Igentak jt., mis samasse kloostri vakusesse kuuluvate Vee valla küladega: Naerz (Naartse), Wehe (Vee), Wacalep (Vakalepa) Pyre (Pere) jne. ürgselt tõenäoliselt kuulusid Kuninga külakonnaga ühisesse Maima rabas asuva linnus-varjupaiga Virusaare (Vilusaar) ümber grupeerunud kihlakonda 57/.

Sellelt seisukohalt osutub ka mõistetavaks Kuninga vakuse näiliselt ebaratsionaalne planeering, kuna tema üksikud sooseljandikkudel asuvad ribakülad ühest küljest Maima-Pitsalu, teisest küljest Sõõrike-Parasma ning kolmandast küljest Halinga-Tarva on üksteisest diametriaalselt 25-30 klm eemalehaaravad.

Lühikesest süvenemisest kaardistikku võib öelda, millele selle vakuse olemasolu sellisel kujul oli rajatud ja põhjendatud: ü h e n d u s t e e d e l e, mis neid rabaseljandikkude asulaid ühendasid ning praegusel Jakobi-Kalli teel Vahenurme mäe ja Virusaarele lähema rabaranna vahel kaks sõlme moodustasid: üks neist - Maima (ühes abiküladega) - Eensa-Vahenurme sõlm praeguse Vahenurme meierei ees ning teine Parasmaad- Sõõriket-Kablismaad juurdetoov sõlm siit veidi maad Vee valla külade poole. Läänesasuva Soontagana maalinnuse ringkonnaga oli see paikkond ühendatud ainult praeguse Kalli-Jakobi tee läbi, mis praegu veel mitme km ulatuses on lage rabatee ning tollal seda veelgi rohkem pidi olema. Igatahes nõrk, kuid mitte täiesti eitatav seos nende paikkondade vahel. Veidi tugevamat seost võib oletada Kuninga keskkonna ja Korbe (P. Jakobi) vahel, kuid siin ei tohi võtta viimase puhul keskuseks praegust Jakobi kiriku ümbrust ühes alevikuga, milline ala sellal oli vaid metsistunud soomülgas enamalt mõne üksiku Hallikava minori (Hallinga) küla unipedese poolt asustatud -

vaid külasid idapool praegust Uduvere (Udover) ale-
vikku: Hanenormet (Anelema) ja Hortenormet (Enge),
sellel külakonnal aga oli juba enda linnus Anelema
lähedal, Kuninga keskusest umbes 12 - 15 klm. eemal.
Ülaltoodu põhjal kaldun siin eitama seni õigekspee-
tud fakti ühtse Korbe (Corbe, Körbe) kihelkonna ole-
masolust muinas-~~f~~esti ajal - mille suhtes aga eriuuri-
musi on vaja toimetada väljaspool seda teemat. Selle
(Korbe) nimetusega võidi hiljem vallutajate poolt
fikseerida ees leiduvat looduspilti - lagedat raba-
maastikku kohaliku rahva kõnekeele vastega, või jäl-
le oli Korbe ülaltähendatud Enge-Anelema-Pööravere-
-Mõisaküla külakonna nimetuseks, mida hiljem laien-
davalt kohandati ka iseseisvale Kuninga-Vee rinkonna-
le.

Igaljuhul mõnikümmend aastat käsitletavast
ajastust edasi - Rootsi ajastu ajal Kuninga enam ei
esine iseseisva vakusenimetusega, vaid: " Der Hof Ko-
kenka hat nach sich Zwey Wackken mit Nahmen wie fol-
get: (~~Salluts~~) külad.

Die Zontacksche Wacke

Die Körbsche Wacke " 58/

Siin on juba vakustele tõmmatud kihelkonna-
ulatuslikud - uutele kihelkondadele vastavad piirid.

2. VAKUSE KIRJELDUS JA ANALÜÜS.

Kuninga vakus sisaldab endas vakuraamatu loen-
di järgi 7 küla ühes mitmete üksiktaludega, mis on
hiljem osutunud iseseisvate külade lätteks. Nii võib
vakuse praegusel maaalal 7 küla asemel loendada 11
eksisteerivat küla. Siia hulka ei ole arvatud praegu-
si Maima abikülasid: Pitsalut, Sepaküla jne., sest
perikas Maima moodustab enim mingi liitküla kui kü-
lakonna selle ürgses tähenduses. Samaaegselt aga on
mõned vähetalulised külad hiljem tühjaksjäänutena la-
kanud eksisteerimast, nt. Koste (Kosta) ja Saluta-
guse (Salluta) külad.

Järgnevalt esitan vastava väljavõtte külade viisi lahus ühes minupoolse analüüsiga Vieki vakuraamatust (Das Wackenbuch des Officium Leal). F. Baron Stackelberg'i järgi. Iga vastava küla järele on toodud alul tekstikriitiline ja sisuline analüüs ning siis andmestiku kõrvutamine konkreetse olustikuga tänapäeval. Eriti esiletõusetuvad ja tervele vakusele omased üldprobleemid leiavad aga käsitlust hiljem vastavates eripeatükkides.

W A C C U A C U N N I C A .

fol. 35.7 viri 8 $\frac{1}{2}$ 7, 11, 18

V a h a n ö r m e .

habet 10 unc. et $\frac{1}{2}$ quartale

Costa Andres 1 $\frac{1}{2}$ unc.

Lembolenssen 1 unc.

+ /(Mattis antiquas cordapelve)/ 1 unc.

Mart frater decimatoris 1 ^{59/}1 unc.

5 fe. Thomas decimator 1 $\frac{1}{2}$ unc. decimator.

Wilhelm antiquas 2 unc. et 1 $\frac{1}{2}$ quartale.
decimator

liberi

59/ Parandatud $\frac{1}{2}$ -st (F.Bar.Stackelberg).

Sutquedes (...) parandused üriku algtekstis.

na. Oma 10 unc ja $\frac{1}{2}$ kv. põllupinna (areal) suurusega on Vahanorme keskse suurusega külas Wiekis. Talupoegade loendis on siin kõigepealt iseloomulik nende täpsustamine rohkem kui ühe nimega, pääle ühe juhu: Lembolenzen. See täpsustamine sünnib talupojalikkude vakuseametnike nimetuste kaudu: pääle Thomas decimatori on toodud Mart kui decimatori vend ja Wilhelm kui endine (vana) decimator. Peale nende elab külas ka endine " cordapelne " Mattis. Teine iseloomulik joon Vahanorme külale on territoriaalne laialipaisutus, mis avaldub küla alla koondatud üksiktaludes. Üks selline on Costa Andres, kes pidi olema elanud hilisema Koste (Costa) küla kohal praeguse Kuninga küla kohal teiselpool Jakobi-Kalli maanteed. Veel 1638.a. rootsiaegse revisjoni ajal ^{65/} on Koste külas elanud ainult üks talupoeg - Thomas (Erbbauer), 1690 a. kaardil ^{66/} on Kostel juba 2 talu: Koste Mart ja Koste Jahn-Tönnis. Hiljem rahvasuulisil andmeil on

65/ LRkk A XII - 3, Revisjon 1638, lk.170-171
66/ Vt. LJKA - 41 Pärnu ringkonna kirjeldusraamat
1684.

küla vähemalt 1½ sajandi kestel omanud rohkem talusid, mille ahervarte jäänuseid võib praegu kohapeal näha, kuna küla ise on umbes 2 inimpõlve tagasi välja surnud. Omaette probleemiks aga kujuneb praeguse perekonna Eensa (Rev.Gut.: Enza) küla kuulumine Vahanormesse. Siit järelduvalt ei saa seda väita, samuti ei leidu vāseid[†] nimetustes, kuid teiste ürikute andmeil^{67/} on paikkonnale antud liitnimetus Ennico-Wahanorm. Teisest küljest tahaks aga väita, et Eensa koos lähedalasuva Kablimaaga Igentaki^{68/} nimetuse all kuulus Leo-la (Lihula) kloostri vakusesse. Kahtlematult suudab seda selgitada vastav eriuurimine.

Vahanorme külast 2-4 klm. väljasasuvate üksiktaludena esinevad ka mõlemad vabatalupojad: Cunnica Mick ja Sallotackenu Thomas.

C u n n i c a M i c k on ladinakeelse teksti järele vaba kõigist maa koormistest, töödest ja kümnisest ning maksab igakord talvevakuse puhul ii/mar-

67/ Vt. F. STACKELBERG, Landbesitz Pernau, lk.194.

68/ Vt. infra, lk.ii.

ka. Hilisema juurdekirjutusena on Cunnica Mick vabastatud ka plegeratsioonist, mis muidu ühelgi teisel juhul vakuraamatus ei esine. Nagu vakukohustuse sisu ja ulatuse vaatluse juures selgus, tekkis plegeratsiooniks (toiduainete-andamite asendamiseks rahaga) võimalus umbes 1520 a. paigu, seega paar aastat pärast käsitletava vakuraamatu tarvituselevõttu. Nüüd kerkib üles küsimus, millistel ajenditel C.Micku kohta oli tarvilik teha vakuraamatusse hilisem sissekanne ka plegeratsioonist vabastamise kohta, kas sai ta selle osaliseks iseendalikult või kauples selle välja teatava juurdemaksu eest? Viimast võimalust saab vaevalt järeldada, sest Micku poolt tasutav 11 marka on kaunis omane tema kasutada olnud maahulga (1 adr. 1 kv) eest üldiselt tasutavale vabadusehinna. Kõige tõenäosemana jääb üle oletus, et Mickule kokkupuutes piiskopliikude vakuseametnikega tema üldise vabaduse märgistamiseks ja võimalikkude arusamatuste vältimiseks on vastav märke plegeratsiooni kohta raamatusse jäädvustatud.

Cunnica Micku kui keskse isiksuse ja vakusele nimekandja probleemi juures tuleb peatuda lähemalt seoses vakuse nimeküsimumusega.

S a l l o t a k e n n (Salutataguse) T h o -
m a s - teine vabatalupoeg, omades 2 adram. põllu-
pinnana on samal määral vaba koormistest, töödest ja
kümnisest, mille arvel maksab talvevakuse puhul 20
marka. Tema kohta puudub aga märke " plegeratsioo-
nist " vabastamise kohta. Sallotackenn (Salutataguse)
Thomast tuleb pidada praegusele Roodi mõisale tema
saksakeelse nimetuse: Sallentack andjaks.

Nimelt laenutas Rootsi kuningas Gustav-Adolf
Birseni välilaagris 3. sept. 1625 ^{69/} ratsanik Peeter
Grootile vahtmeister Claesi kompaniist Pärnu maakon-
nast järgmised maatükid: Arzma (Ertsma) külast $\frac{1}{2}$
adram., Salotack (Salutataguse) - $\frac{1}{2}$ adram. Törth
 $\frac{1}{8}$ adram. ja Cavesaar, milline aga hilisema pidaja
krahvinna Thurni poolt (nähtavasti kauguse tõttu -
kuigi kohta ei ole praegu võimalik kindlaks määrata)

69/ L. von STRYK, op.cit., lk. 308.

teiste maatükkide vastu ümber vahetatakse.

Nii tekkis Roodi (Sallentack) mõis, mis veel ei tähendanud aga Salutaguse talupojasoo lõppu, sest 1638 a. revisjoni andmeil esineb Salluta koguni külanimetuseks; Salluta külas on kaks talupoega: Michel ja Andres, mõlemad $1/4$ adram. Mis põhjustel see Salluta (Salutaguse) küla lõpetas eksisteerimise ja mis sündis küladele kuulunud põllumaaga, seda ürikuist ei selgu. Tõenäoliselt tulid Salutaguse maad lõplikule liitmisele Roodi mõisaga. Salutaguse talude asukoht püsib rahvamälestusis endise Roodi mõisa lubjaahju-aseme kohal, asunik Viidemanni maal.

fol. 36. 3 viri 3, 4, 8

H e r z m a v i l l a.

habet $5 \frac{1}{2}$ (5) unc $2 \frac{1}{2}$, $4 \frac{1}{2}$ ($3 \frac{1}{2}$)

Thomas deimitor habet 2 unc.

recept (Mattis Ustallo) $1 \frac{1}{2}$ "

Andres Ustallo 1 unc.

vacat $\frac{1}{2}$ "

Kops Rivepsson 1 unc (parand. $\frac{1}{2}$ -st)

Janus Köster 1 ""

Torde Han $\frac{1}{2}$ unc $\frac{1}{2}$

Torde Andres $\frac{1}{2}$ " $\frac{1}{2}$

unipedes 6, 5, 3

Thomas
(Juri)
(Korber Mattis)

Rautzepp Thomas

Janus

Hanno

Janus.

Item ein enthfoethling Nano Kesser hefft 1 ha-
ken angenamen, und gebuket ock des enthfoethlings
lanth.

Herzma külanimetus figurib ürikmaterjalides
mitmeti: Hartzma 70/, Ertzmann 71/ ja Herzna, kuna
praegune ametlik nimetus on Ertsma, rahvasuus Ärts-
ma. See rahvasuuline vaste, mida hääldatakse peaae-
gu kui Äärtsmaa, tohiks anda lõpuks eritähenduslise
murd sõna:

Äärtsemaa, mis võiks tähendada soo-raba äärest maad
ning on kõigi vastav Ertsma küla (ühes
Tõrduga) praeguselegi asendile.

Nagu ülaltähendatud eraldas Gustav-Adolf enda
ratsanik P. Grootile praeguse Roodi mõisa loomisel

70/ Verz. 1534.

71/ L. STRYK, op.cit., lk. 308.

Ertsma külast $\frac{1}{2}$ adram ja Törth külast $\frac{1}{8}$ adram. See viimane nimetus " Törth " viitab praeguse iseseisva küla Tõrdu olemasolule juba 17. s. alul. Käsitletavas vakuraamatus esinevad aga Ertsma külast väljasuvate ning Tõrdu küla rajavate taludena pooladraltalupoegi (Halbäknerid) Tode Han ja Torde Andres. A. 1690 on Tõrdu külas igaljuhul juba fikseeritud 5 talupoega,^{72/} kes on tähistatud kõik kaasnimetusega " Törtö ":

1. T ö r t o H a i n ,
2. T ö r t o J a c k ,
3. T ö r t o H e r m a n J a h n ,
4. T ö r t o S i m o n H a n s ,
5. T ö r t o J a h n .

Herzma külas kuulub suurim talu 2 adramaaga Thomas decimatorile. Kuid hoolimata suurest üksjalgade arvust, puudub siin cõdapelne. Üksjalgadest erandlikult Nano Kesser on ühe normaalsuuruses adratalu üle võtnud, nagu F. Baron Stackelberg arvab ^{73/}. Mattis ^{72/} LJKA - 41 Pärnu ringkonna kirjeldusraamat 1684. ^{73/} F. Stackelberg, Das Wackenbuch, lk. 222.

Ustallo oma (Viimane on käsikirjas läbikriipsuta-
tud) ning on säilitanud ja harib ka enda üksjala
maad - millisest seisundist konkreetsele isikule te-
kib kahe sugune õigusvahekord.

Kuna Herzma küla tollal oma 5 $\frac{1}{2}$ adramaaga moo-
dustas väikseima külaühiku Kuninga vakuses, siis
on talle iseloomulik eriline kiire kasvamine põllu-
pinnalt kui ka talude arvult, praeguse suuruseni -
ligi 30 taluliseks, kusjuures juurde ei ole arvatud
n.n. Ertsma-"agakülast umbes 1 $\frac{1}{2}$ klm eemalolevat ja
metsadest eraldatud " Tõrdu küla ".

fol. 36 w. anno 43 / 1543 /

. . . $\frac{1}{2}$ viri 21 viri (nurk rebenenud)

	H a l l i k a v a	m i n o r	
/	/	unci 8	
	Packa H a n n o	1 unc	6 servi
	Packa Jaheldes	1 unc.	
	(Lauri antiquus decimator	1 unc.)	
	Lopso Thomas	1 unc.	
	Mattis decimator	1 unc.	
	vacat	$\frac{1}{2}$ unc.	

fol. 37. l i b e r i

Mattis Ustallo
(Pavel) liber habet 1 unc., hic dat pro omni
libertate, labore in waccua hiemali 4 mrc.; insuper il-

le idem dat omnem decimam.

mrc. Meldo liber habet 1 unc., hic dat pro omni libertate in waccua hiemali 10 mrc.

mrc. Szelie Oderth habet $\frac{1}{2}$ unc., hic dat pro omni libertate in waccua hiemali 5 mrc.

Szelie Matissson Peter habet $\frac{1}{2}$ unc., hic dat pro omni libertate in waccua hiemali 5 mrc.

mrc. Iclpes Sur Peter
Hinkepoick Peter) liberi, habent 1 unc. et
1 quartale.

hii duo liberi insimul dant pro omni libertate singulis annis in waccua hiemali 12 mrc.

fol. 37 w. unipedes

(Sur Bertolt)	4
(J a c o b)	6 servi
(M i c h e l l)	

Jakob unipes.
Mattis unipes.
Pawell Rautseppe.

Hallikava minori, Pysszethallick ^{74/}, Alliqua ^{75/},
praegune Halinga nimetus on sõnalisest küljest kindlasti eestipärane ja samastatav väljendiga " allikas",
" Allik " - kuigi kohal ei ole tänapäeval midagi aga ühist allikaterohkusega. Iseloomulik on siinkohal ka-

74/ Verz. 1534.

75/ Vt. F. STACKELBERG, Der Landbesitz - Pernau lk.195.

he Hallikava esinemine, mida ei kordu enam 17. sajandil ^{76/}, kus esineb ühtne - Hallick. Järgneva Hallikava maiori ees on s_{eda} küla nimetatud Väike-Hallikavaks, kuigi selleks tekstiliselt vaadelduna on vähe põhjust, sest põllupinna (areal) poolest on vahe ainult $1\frac{1}{2}$ adramaad, kuigi talupoegade arvu poolest veidi suurem. Põhjus peitus aga ilmselt küla tolleaegses asendis, kuna järgnev Hallikava maiori küla oli rohkem keskendunud ühte - moodustas Väike-Halinga (Hallikava) küla südamikuga tõenäoselt 3-4 adratalu. Kui F. Stackelberg kahtleb, kumba küla järeletuleja on õieti hilisem Hallick (Halinga) mõis, siis julgen väita, et selleks on olnud käesolev Hallikava minor, mis asus oma südamikuga praeguse mõisa väljadel. Halinga mõisa tekkimisele on aga pannud aluse laenutamisakt a. 1553, millega piiskop Johann von Münchhausen oma stiftfoogtile Voldemar Treydenile laenutab talupoja Kopso Laveri Alliqua külast ^{77/}.

76/ LRKKA XII - 3 Revision 1638 ja LJKA - 41 Pärnu ringk. kirjeldusraamat 1684.

77/ F. STACKELBERG, Der Landbesitz, lk. 195.

Järgnevalt on ka arusaadav ainult ühe Halinga (Hallick) küla esinemine 17. sajandil, kuna rüütlimõisa moodustamisest järelejäänud talupoegade maad liideti ühte Hallikava maiori põhjatiivaga. Regulaarsed ajalooandmed Halinga (Hallick) mõisa kohta algavad a. 1623, nimelt 2. detsembril samal aastal laenutab Rootsi kuningas Gustav-Adolf Hallick mõisa rittmeister Hans von Taussas'ele (Taussess) ja tema meessoost järeltulijatele 78/.

Eelpool sai tähelepanu juhitud Hallikava minori eriilmele, mis lähemalt avaldub selles, et siia samuti kui Vahanorme küla alla olid koondatud üksik-talupojad väga laialt alalt, nii et ühtset küla tänapäeva mõttes vaevalt saab ettekujutada, pääle 3-4 talust koosneva südamiku. Adratalupoegade loendis esinevad kaks esimest kaasnimetuse all Packa: Packa Hanno ja Packa Jaheldes. See Paka nimetus on aga tänapäevani säilinud ainult Hallikavalt 3-4 klm kirde suunas praeguses Valistre (Wallistfer) külas asuva Pa-

78/ L. STRYK, Beiträge R. Gut., lk. 309.

ka sauna juures. Siit siiski ei saa järeldada terve praeguse Valistre küla kuulumist Halinga külasüsteemi, kuna toolal juba esinesid talupojad Vallistever Michell ja Vallistever Jano 79/, Udovere 8e/ (Uduvere) külasse kuuluvaina - vaid pigem järeldub siit asjaolu, et nende Packa talude maa just võõrandati loodava Halinga rüütlimõisa alla, nii et need talupojad olid üksjalgadena sunnitud asuma Uduvere (Udover), Küla ääremaadele. Seevastu vabatalupoegade hulgast Szelie Oderth ja Szelie Matissson Peter omasid kindlasti külast väljasasuvad üksiktalud, nimelt tänapäevani säilinud ^{Seli} üksiktalud kilomeetrite kaugusel metsade ja rabade keskel Halingast Pööravere suunas.

Jätkuvalt tuletub Hallikava minori asetuseprobleemist veel üks huvitav järeldus vabatalupoegade suhtes. See küla oma laialipaisutuse juures omab suure arvu vabatalupoegi, nimelt 6. Seega on silmator- kav vabatalupoegade rohke arv just hõredalt elamustatud külades, üksiktalupoegade hulgas. Põhjused sel-

leks võisid olla väga mitmesugused - kas ei olnud üksikutest metsataludest vakusemaksete ja andamite korjamine ratsionaalne, mispärast eelistati neile taludele kindla aastasumma eest vabadust pakkuda, või jälle omasid üksiktalud enamarenenud majapidamise ning suutsid endale seetõttu juba varakult vabaduse osta, või olid selleks hoopis individuaalsed ad hoc põhjused - seda on raske kindlasõnaliselt väita.

Eriline on Hallikava vabatalupoegade hulgas igaljuhul Pavell'i (hilisem pealkirjutus: Mattis Ustallo) seisund, kelle vabadus on ainult poolik. Ta omab 1 adramaa põldu ning maksab selle arvel iga-aastaselt talvevakuse ajal 4 marka, kuna see on aga üle poole vähem kui tavaliselt 1 adramaa eest tasutakse (nt. Meldo liber - 10 marka), siis on ta ad-ratalupoegadega ühesarnaselt kohustatud kümnist tasuma, milline asjaolu on tekstis sõnaselgelt fikseeritud.

Järgnevast Meldo nimetusest võib tuuletada praeguse Halinga - " Möldri " talu nimetuse ning järelda-

da võib, et tolleaegne Meldo liber selle vabaduse
evis just mödrina, mis veelkord tõestab prof. J. Ulu-
otsa väidet: möldrid olid juba maaõiguslikkudel põh-
justel vabad $80/$.

fol. 38 12 viri 19 $\frac{1}{2}$, 17, 13

H a l l i k a v a m a i o r .

habet $9\frac{1}{2}$ ($10\frac{1}{2}$) unc.

Jacob Hariasepp 1 unc.

Michell Hennopoick $1\frac{1}{2}$ unc. vacat.

Thomas Wiff 1 unc.

Mattis Caupisson 1 unc.

$\frac{1}{2}$ Tarvaste Nano $\frac{1}{2}$ unc.

Tarvaste Mattis 1 unc.

(Michel Hennopoick)

(Andres Meliek^usson) 1 unc

Thomes Thomas)

Hanno cordapelaue 1 unc.

Lauri antiquus decimator - = $\frac{1}{2}$ unc.

$\frac{1}{2}$ Andres frater decimatoris $\frac{1}{2}$ unc.

$\frac{1}{2}$ decimator Hanno $\frac{1}{2}$ unc.

(vacat $\frac{1}{2}$ unc)

V. Lechtmetze Jacob habet 1 unc.

Unipedes 6.

fol. 38 w.

Ickemell 3 servi

Hans Peltzer

Laula Iuri

(Mattis Lechtleppe)

(Peter Lechtleppe)

(Liptzo Thomas)

(Michel Timmermann)

(Peter Thalo)

Tarva Peter

+ Tarva Andres
Tixtam Peter.

H a l l i k a v a m a i o r, Szuer Hallick 81/.

Kuna külas elavad 2 adratalupoega Tarvaste Nanno ja Tarvaste Mattis ning üksjalad Tarva Peter ja Tarva Andres - näeb F. Stackelberg neis õigusega praegusele Tarva külale nimeandjaid. Iseasi on, kas neid saab pidada ainsaks üksiktalulisiks asukaiks praeguse Tarva küla kohal. Pigem tuleb kalduda selle arvamuse poole, et suurem osa tolleaegsest Hallikava maiorist (Suur- Hallingast) asus mainitud kohal, umbes 2 klm praegusest Halinga mõisast lõunapool, kuna praegused Halinga ja Tarva külad on veel nüüdki peaaegu ühteliituvad. Märkimisväärne on, et praegune Tarva küla on oma nime võtnud just üksjalade nimetusest Tarva ja mitte adratalupoegade Tarvastelt.

Erandina vakuses domineerivast nimeprintsii-
bist, milles rohkem kui ühe nime olemasolu korral
selleks kaasnimeks talupojale on isanimi (Meldonsson,
Hennopoick), või sageli ka see seos ametinimetuse-
81/ Verz. 1534.

ga (Lauri antiquus decimator, Thomas decimator, Andres frater decimator) - on loendis esimese adratalupoja kaasnimeks tema ebaharilik elukutse: Hariassepp. Erilise kaalu ja tähtsuse annab nagu külale asjaolu, et siin elab vakuse Cordapelle. Adratalupoegade loendis viimasena toodud Lechtmetze Jacob'i nimi ja selle asetus (Jakob Lehtmetzalt) näitab, et siin on tegemist uustulnukaga naabervakusesse Langenormesse kuulunud külast Lechtmetzelt ^{82/} (Lehtmetza).

Iseloomulik Hallikava maiorile on veel pooladratalupoegade (Halbhäkner) suur arv, tervelt 1/3 adratalupoegade üldarvust. Seega oli see paikkond vastu sammumas progressiivsele uusasustamisele ja rahvarikkusele. Viimane asjaolu kohandatuna ka küla lähema mineviku suhtes ei lase Halinga asustamisajalugu aga igatahes kaugele tagasi projekteerida.

Vastandina naaberkülale Hallikava minorile ei ole siin ühtegi vabatalupoega.

82/ F. STACKELBERG, Das Wackenbuch, lk. 143.

fol. 39. 17 $\frac{1}{2}$ viri 1 habet 15, 16

M a i n e m a s

habet 16 unc. ut dicunt, sed liber antiquus habet
22 unc. 3 vacant

14 unci vacant 2 unc. (12 unc.) 1 14 $\frac{1}{2}$

Jallato Jaco

vacat

(Thomas deimatoris frater) 1 $\frac{1}{2}$ unc

decimator Jano 2 unc. (parand. 1 $\frac{1}{2}$ -st)

(receipt

Hanno Peto 1 unc. vacat)

Andres 1 unc.

(Mattis Schilck)

Marth Kilck 1 unc.

(Jacob Ustallo)

(Caupi Jelpo)

(notandum Mattis Kalesekene 1 unc. receipt)

(Rappever habitat)

fol. 39 w.

Andres Jacobsone

Peter Mattissson habet 1 unc.

$\frac{1}{2}$ (Peter Mattissson $\frac{1}{2}$ unc.)

(Janus Pedder $\frac{1}{2}$ unc.)

Oloff.

(vacat)

(Thoick Cordapelne) 1 unc.

Pitzalo Marth 1 unc.

(Caupi Tockenasson) 1 unc.

(Jano) 1 $\frac{1}{2}$ unc

Thomas- Kinnas vacat $\frac{1}{2}$

Peldo Mattis 2 unc.

Seppi Thonnies 1 unc

(3)

Pitzalo Thomas 2 unc.

(Jacob Lechtmetze) $\frac{1}{2}$ unc.)

(vacant (5 $\frac{1}{2}$) (5 5 $\frac{1}{2}$) unc)

(Thomes 1 unc.)

Peter Ustallo $\frac{1}{2}$ unc.

(receipt

ela Peter 1 unc.)

receipt

(Pitzalo Mattis 1 unc.)

vacat $\frac{1}{2}$ unc.

vacant 4 $\frac{1}{2}$ unc.

fol. 40

unipedes 7

(Mattis Kyrcco)

Thomas

Janus Kulnopoick 4

Leeve Meell 5šervi

Iuri Peterssøn

Michell Asopoick

Michell Melikensson.

Henko.

M a i n e m a s küla, mida teisen-
datult ürikuis on nimetatud Mayma^{83/}, Mayena^{84/}
praegu Maima - asub ligi 7 klm pikkusel kitseneval
sooseljandikul keset Maima (kaardistikes nimetatud
ka Maiema) raba. See sooseljandik laskub lõunas Pär-
nu suunas " Pitsalu pea " nimetuse all sügavatesse
rabadesse. Tänapäeval moodustab Maima pereka liitküla-
na omaette keskkonna, mis Vahenurmega on ühendatud
vahelasuva Eensa küla kõrvalt läbimineva teega. Küla-
nimetus vakuraamatus esineval kujul tohiks tähendada
" maiset maad " (Mainemaa) rabade keskel, kuid tei-
sest küljest tahetakse veendunult väita, et küla kui
ka raba nimetus põlvneb vana-Eesti naisenimest -

M a i (Maie) 85/.

83/ Verz. 1534.

84/ Rev. 1624.

85/ Vt. infra, lk.82.

Tekstilisest seisukohast torkab Mainemas (Maima) küla puhul silma eriti palju parandusi ja läbikriipsutusi adratalupoegade osas - vakuraamatu algtekstis. Neid parandusi on tervelt 17, seevastu üksjalgade alal on tegu ainult ühe läbikriipsutusega. Kõigi selle juures ainult 4 juhul võib kindlaks teha õigusjärgluse üleminekut uutele pidajatele, kuna vakantseks on jäänud tervelt $4 \frac{1}{2}$ (+ $\frac{1}{2}$ "vacat") adramaad. Selline rohke muudatuste olemasolu viitab kõigepealt võimalusele, et 1518 a. vakuraamatu koostamise aluseks oli mingi teine hoopis varajasem vakuraamat, mille andmed Maima talupidajate suhtes on osutunud ekslikemaks kui teiste külade kohta. (Ei saa siiski oletada mitmeaegset andmete fikseerimist erinevate külade kohta ühes-samas vakuses). See asjaolu näitab, et rabade tõttu tihedasti kokkusurutud Maima külas valitses tollal mingil põhjusel talupoegade hoogne väljarändamine-mujalesiirdumine. Võibolla on see seletatav Eesti iseloomule üldiselt individuaalismi ning eraldumistungiga, võibolla ka muude

praktiliste kaalutlustega (parema põllupinnase otsimine). Paistab, et niipalju kui võimalik, püüti tollal asustada servi ja soppe tollelsamal rabapoolsaarel, millel põhiküla asus. Kaks sellist külast väljaajajad olid kindlasti Pitzalo Thomas 2 adramaaga ja hilisemalt läbikriipsutatud Pitzalo Mattis, kes omas 1 adram. Kolmandat Pitzalo nime kandjat: Pitzalo Marth võib pidada tõenäoliselt Pitsalude perest pärinevaks majakondlaseks, kes hiljem on võtnud ülevaremalt Caupi Tockennssonile kuulunud talukoha. Kaks eelmist asusid tollal tõenäoliselt praeguse Pitsalu küla kohal ning andsid viimasele ka tema nime. Olgu mainitud, et tänapäeval koosneb Maima pääle suur- e. keskküla alljärgnevatest alaküladest: Linnamaa (leiab käsitlust tagapool), Mäeküla, Sepaküla, Kangima ühes Tagamäel asuvate saunadega ja Pitsalu. Teisteks külanimetusteks puuduvad 1518.a. vakuraamatus vasted, väljaarvatud vast Sepaküla, millele võiks algkujuna kohandada talupoega Seppi Thonniest. Mäeküla koosnedes tänapäeval päämiselt väikemaapidajaist - saunikest

(on küsitav, kas ta ka tollal oli üksjalgade asukohaks), tuleneb ilmselt mäekühmust, mis Vahenurme-Eensa voorde jätkuna siin veel esilõdub.

Märkimisväärne on veel, et Maima külas on asunud ka cordapelne, mistõttu Kuninga vakuses cordapelseid on olnud erandlikult kaks. (Üks oli Hallikava maioris). Hiljem on aga see olukord reguleerunud mainitud cordapelse talu tühjaksjäämisega, mille pärast mõneaegset seismist vakantsena on üle võtnud mitteametitpidav talupoeg (Oloff) ^{86/}.

fol. 40 w. 12 viri 9, 14, 15, 16, 18.

S e r i c k habet 12 unc.
minus 1 quartale.

12. unc. ($1\frac{1}{2}$ unc. vacat.)

Cunnica Merten broder Janus $1\frac{1}{2}$ unc.

vacat quartale $\frac{1}{2}$ 6 Janus - 1 unc. et 1 quartalia.

Peter antiquus decimator $1\frac{1}{2}$ unc.

Caupi Janusson

$\frac{1}{2}$ (Heppese Peter) 1 unc. (minus 1 quartale)

Mattis frater decimatoris.

$\frac{1}{2}$ v. (Hyere Janus) 1 unc et 1 quartale vacat.

Nicolas 1 unc.

Hanno 1 unc.

decimator Mattis deimator 1 unc.

Tammika Janus habet 1 unc. et quartale, is von dem arbeide tho thwe jare frigegevenm, datum anno 42. (1542)

fol. 41

liberi

Salo Mart 1 unc et 1 quartale hic est liber ab omni onere rusticali, labore et decima, pro qua libertate dat omni anno in waccua hiemali 11 mrc.

Thomas 1 unc. et 1 quartale, hic est liber ab omni onere rusticali, decima et labore, pro qua libertate dat singulis waccuis hiemalibus 11 mrc.

unipedes 4.

Maddi unipes

(Ssock Jurgenson)

+ (Lauri unipes) (Lauri unipes)

Mart frater decimatoris

Peter 3 servi

(Petko)

(Tixta Mattis)

Lauri

Mattis

(Peter)

Pawell unipes.

S e r i c k küla, Szorick ^{87/}, Sörick ^{88/}, praegu ametlikult Sõõriku, rahvakeeles Sõerike. Nimeline tähendus võiks olla küll lähtuv sõrru- (Sõõru)maast - uudismaast, kuna küla põllumaid veel praegugi kõiki-dest külgedest ümbritsevad sõõrikujuliselt metsaheinamaad. Teisest küljest võib aga nime tekke suhtes kohandamisele tulla veel teine variant rahvasuulise nimetuse Sõerike järele - " sõer ". " Sõeruks " nimetatakse kohapeal põlde ümbritsevaid metsaga kaetud kar-

87/ Verz. 1534.

88/ Rev. 1624.

jamaavöötisid (nt. üld. tuntud "Anni" sõer Kuninga külas jne.). Seega võis Sõõriku (Sõerike) oma nime saanud olla ka mitte sõrru- (uudismaast) vaid hoopis põldude asendist sõõrina metsade keskel.

Adratalupoegade loendis on toodud esimesena Cunnica Merten broder (vend) Janus, kelle seost Vahanormes (Vahemurmes) asuva Cunnica Mickuga vaadeldakse hiljem erikohal. F. Stackelberg'ile kui vakuraamatu kommenteerijale torjab silma, et tekstis märgitud decimatori vend, kes hiljem on vabaksjäänud Hyere Januse koha üle võtnud, kannab ühist nime decimatoriga: Mattis, millest teeb järelduse, et tollal mitte ainult vasallide ja linnakodanikkude vaid ka talupoegade hulgas ühise eesnimega vendasid esines^{89/}. Sellist asjaolu teksti põhjal kindlakujuliselt järeldada oleks siiski esklik, sest väljend "Mattis frater decimatoris" on hilisem pealekirjutis, ajal, millal decimatoriks võis külas olla ka mitte-Mattise nimeline talupoeg, või kui järeldadagi märgete üheaegsust (Matti-
89/ F. STACKELBERG, Das Wackenbuch, lk. 223.

-se kui decimatori puhul esineb sõna " decimator " nagu kinnituseks veelkord pärisnime ees), siis võis teine Mattis uusasukana olla ka teise küla decimatori vend. Igatahes oleks liig julge puuduliku ja mitmekordselt parandatud varkuraamatu teksti põhjal järeldada sellist kontradiktoorsust põhilisele rahvatraditsioonile kui ühesuguse eesnimega vennad.

Iseloomulik üksjalgade tekkele on aga Sõõrikul esinev fakt, et üks küla decimatori vend: Mart frater decimatoris on samas üksjala kohal.

Vabatalupoegasid on kaks: Salo Mart ja Thomas, kes mõlemad omavad 1 1/4 adram. maad ning maksavad võrdselt selle eest 11 marka (Ka Cunnica Mick maksab 1 1/4 adram. pealt 11 marka) vabadusetasu. Vabatalupoegade rubriiki ei ole õigusega arvatud 1542. a. ajutiselt kaheks aastaks töökoormusest vabastatud Tammika Janus, kelle isikus näib tegemist olevat uusasukaga metsamaadele. Töökohustuse ärajätuga on nähtavasti tahetud tema kohalejurdumist kergendada 90/.

Siinkohal väärrib esitamist veel mäрге 1624.
a. revisjonist, mille järele külad Sörick ja Pantack
(nimetus mittetuvastatav ega kohandatav) ainukeste-
na Körbes (Jakobis) ei olnud laenutatud 91/.

fol. 41 w. 6 $\frac{1}{2}$ viri 10.

P a r a s m a .

habet 4 unc.

Thomas decimator 1 $\frac{1}{2}$ unc.

Andres 1 unc.

Mattis 3 (unc.) quartalia

Peter antiquus decimator 3 quartalia
unipedes 2.

Laulri unipes

Mattis unipes

Thomas unipes 7 servi.

Berto unipes.

P a r a s m a teisendnimed ürikuis: Parassma 92/
ja Parrassma 93/ on nimeliselt selgekujuline tä-
hendus: paras maa. See Parasma on Kuninga vakuse kau-
geim soodesse haarav loodeosa. Käsitletaval ajastul
on küla olnud vähetaluline ja väike. Talupojad, neist
üksjalad eranditult leiavad märgistamist ainult ees-
nimede järele, kuna sellest ilmselt on küllalt ühesu-

91/ H. LAAKMANN, op.cit., lk. 214.

92/ Verz. 1534.

93/ Rev. 1624.

guste eesnimede mitteesinevuse tõttu.

Vastuoksus torkab silma üksjalgade arvu juures: päalekirjutusena on märgitud 2, tegelikult sisaldab loend 3 + üks hilisem juurdekirjutatu.

Parasmaga ühenduses leidub ürikuis vanim läänistamisvahekord Wiekis ^{94/}. Nimelt müüb Clawes Lennowe (keda F. Stackelberg peab Saaremaa vasalliks) Heuslag Hapesmanuoye (Keblaste?) Parasma küla juures Dierick von Uxele. Kuna nimed selliselt ega teisendatult hilisemais ürikuis ei kordu - ei ole võimalik nende tähendust, samuti mitte ka läänistamisprotsessi edasist käiku siinkohal menetleda.

K o k k u v õ t t e i d j a j ä r e l d u s i .

Lõpetanude skemaatilise ülevaate Kuninga vakusest 1518 a. vakuraamatu tekstilise ja sisulise analüüsi kaudu, ei saa edasi minna paralleeljooni tõmbamata selle vakuse õigusliku seisundi kohta Wiekis. Esimesel pilgul võib öelda, et talupoegade kohustused Kuninga vakuses on võrdlemisi täpsemalt fikseeritud

kui võibolla mõneski teises Wieki vakuses. Nimelt puude-, savi- ja kivideraha (Holz-, Lehm- und Steingeld) kuulub Kuninga nende 4 erandvakuse hulka, milles maksusumma on talude vahel ära jagatud ja 12 schillingile kindlaksmääratud (ka Langenormes), kusjuures Kokenkas ja Rappeveres see on 9 sch., ülejäänud vakustes aga kollegiaalne ja kõikuv 95/.

Vakusenimetuse all ladinakeelses sissejuhatavas osas on märgitud, et talvevakuse puhul see vakuringkond maksab iga mehe pealt 4 ja iga adramaa pealt 5 ööri. Naabervakuse Langenorme juures on vastavad arvud 4 ja 4, Kokenka maioris 6 ja 4. Seega ei oma Kuninga vakus maksete taseme poolest erilisi eeliseid ega pahesid. Ka plegeratsioon (vakusepidustuste jaoks määratud toiduainete asendusraha) tasub vakus tavalisel määral - 12 schillingit adratalupojalt ja 3 sch. üksjalalt.

Pöllumaa (Areal) suuruselt annab Kuninga vakus üldiselt kui ka üksiku küla kohta võetuna välja
95/ F. STACKELBERG, Das Wackenbuch, lk. 99.

peaaegu täpselt keskmise adramaade arvu (10 adram. külale) Wiekis ^{96/}. Kuninga vakuse üksikute talude põllupinna suurust teiste vakuste talukeskmisega võrrelda ning sellest järeldusi teha oleks aga peaaegu mittemidagiandev töö, kuna adramaa oli väga veniv mõiste ning fikseerimist leidis talupoegade endi ülesandmistele järele enamvähem silmamõõdu, mitte mõõtmiste seisukohalt ^{97/}. Vastavalt iga küla erisuunalisele arengule (uudismaa juurdeharimine, talude tükeldamine mitme poja vahel jne.) muutus aga ülesantavate adramaade suurus veelgi ebatäpsemaks ja eripärasemaks.

Ülevaate saamiseks vakusemaksete kitsamas mõttes (algul kujul: kostitus- ja võõrustuskulud) suurusest Kuninga vakuses esitan alljärgnevalt väljavõtte 1534.a. andmetest vastavate maksete sissevõtmise kohta ^{98/}.

W a c c a K r u n i k a ^{99/}.

Wanam: 6 haken $\frac{1}{2}$ marck jeder tho druncke, 9 haken jeder 12 sz brodt{gelt}, 2 unipedes quilibet 3 sz. Sma. 6 marck 6 sz.

96/ F. STACKELBERG, Das Wackenbuch, lk. 89.

97/ id., lk. 93.

98/ F. STACKELBERG, Der Landbesitz, lk. 194.

99/ Väljendit " Krunika" tuleb pidada ilmselt ortograafiliseks veaks.

Harzma: 4 haken jeder $\frac{1}{2}$ marck tho druncke, 12 sz.
brodt gelt, 4 unipedes quilibet 3 sz.
Sma - $3\frac{1}{2}$ marck 6 sz.

Pysszethallick: 4 haken jeder $\frac{1}{2}$ marck tho druncke unnd
von 8 haken brodt gelt, 7 unipedes quilibet
3 sz. Sma $4\frac{1}{2}$ marck 1 f, 3 sz.

Szuer Hallick: $10\frac{1}{2}$ haken jeder $\frac{1}{2}$ marck, 12 sz brodt
gelt, 6 unipedes quilibet 3 sz. Sma $10\frac{1}{2}$
marck.

Mayma: 12 haken jeder $\frac{1}{2}$ marck, 12 sz brodt gelt 6
unipedes quilibet 3 sz. Sma $11\frac{1}{2}$ marck.

Szorick: $9\frac{1}{2}$ haken jeder $\frac{1}{2}$ marck tho druncke, 12 haken
brodt gelt 12 sz 4 unipedes quilibet 3 sz.
Sma 9 marck 3 sz.

Parrassma: 4 haken jeder $\frac{1}{2}$ marck tho druncke, 12 sz.
brodt gelt 2 unipedes quilibet 3 sz. Ahn kal-
ver gelde 5 marck. Ahn wisch felde 5 f. Ahn
mede gelde 30 sz. Noch 5 marck vor 1 wacken
ossen unde 6 sz up eine koe entfangen.
Sma $15\frac{1}{2}$ marck.

Sma summarum der gantzen Wacken 59 marck.

Vördluseks olgu toodud, et Langenormes ulatus
maksetesumma 55 mrc 1 f 6 sz-le ning Kokenkas $59\frac{1}{2}$
marck-le, kuna sissetulek kogu Koonga ametkonnast (1534
a.) oli $297\frac{1}{2}$ m. 1 f. 3 sz.

Nagu ülaltoodud andmestikust selgub, oli Ku-
ninga vakuse soodustuseks see, et piiskopliku maahär-
ra vahetus kasustuses olles leidsid kõik maksed ja

andamid vakuraamatutes enam-vähem täpset fikseerimist, mis tagas talupoegade olukorras teatava stabiilsuse. Kui näiteks Tartumaal läänistatud aladel samalajal hinnusemaks (Zins) viljalt tõusis $\frac{1}{2}$ adramaalt 1 vaka pealt vastavalt aastatega 28 vaka peale^{100/}, siis sellist olukorda ei saa Kuninga vakuses ettekujutada. Erilise soodustusena tuli siin võibolla arvesse ka selle piirivakuse kaugus nii piiskoporesidentsist kui ka piiskoplikust mõisast Koongas. Sest kui midagi erakorraliselt kiiresti vajatakse, siis võetakse seda tavaliselt lähemalt.

Ajaloolise siin esitatud andmestikuga selle paikkonna olukorra kohta kuni 1560 a. algavate Vene-Poola röövkäikude ja sõdadeni ühtub ka tänaseni säilinud rahvamälestus: siis oli päris hää elada! On iseküsimus, kuidas see 300 aastane teiste Eesti aladega võrreldes suhteliselt õnnelik olukord on mõjustanud kohaliku rahva iseloomu püüdlikkuse ning ettevõtlikkuse suunas. Võibolla kuni teatava piirini peab paika vaadend; mida rohkem kelleltki nõutakse, mida

loo/ E. BLUMFELDT, op.cit., lk. 74.

raskemates tingimustes ta elab, seda rohkem ja visamalt püüab ta olukorra parandamise poole. See on õige muidugi reservatsioonidega. Igaljuhul Kuninga-Vahenurme paikkonna väline ilme, kui võrrelda kaardistikke nüüd ja 300 aastat tagasi - on mõneski põllu- ja metsapiiris (soodest-rabadest rääkimata) jäänud liigselt üheks-samaks.

IV. V A K U S E N I M E T U S „ K U N I N G A ”

Lõpetanud ajaloolis-juriidilise ülevaate Kuninga vakusest kui maksustamisühikust, kerkib tulipunkti vakuse igati silmatorkava nimetuse " Kuninga " probleem. Alljärgnevalt püüan seda lahendada asjakohase ürikmaterjali vaatlusega ning teiseks rahvatraditsioonide esitamisega.

a. Vaatlus ürikmaterjali põhjal.

Selleks et tekstikriitiliste arutluste kaudu järeldusteni jõuda nimetus " Kuninga " kohta, on kasutada liigselt piiratult dokumentaalset ürikmaterjali. Ladinakeelses tekstis esinev vakusenimetus Cunnica, kui ka talupoegade Cunnica Mick ja Cunnica Merten Broder Janus (Serickel) nimi on vaid selle eestilise sõna vasteiks, samuti saksakeelne moondunud „Kun-

ninga ". 1534 a. Verz-s. esinevas " Krunika's" on ilmselt tegu ortograafiliselt vigase sõnakujuga, mis sisaldab liigse " r "-i. Rootsikeelseis ürikuis esineb samuti vaid " Kunnika " ja " Kunnikas killa " ^{101/}.

Ainult ühel juhul on ürikuis see nimetus veidi lahku minev, nimelt 1624 a. revisjonis ^{102/} on märgitud, et Halinga mõisa omanikule Hans Taussessele laenutati 1623 a. asulad: Wallistfer, Hallick, Kabbelmay, K ü n n i e l (K ü m m i l) ". Viimase nimetuse all saab esineda ainult Kuninga küla ning võimatu ei ole, et siin on tegu vastega sõnast " Kunila " (Kuninga asupaik).

Siiski saab " Kuninga " nimetuse n.n. lahtimõtestamiseks lähtuda järjekindlamalt tema sisulisest sõnaselgest tähendusest - " kuningas ", mida järgnevalt aluseks võtan ürikmaterjali sisulisel vaatlusel.

Vakusenimetus " Kuninga " äratav õigustatult F. Stackelbergi tähelepanu ^{103/}, kusjuures automaat-

^{101/} LRKka XII - 3 Revision 1638, lk. 169^a.

^{102/} H. LAAKMANN, op.cit., lk. 223.

^{103/} F. STACKELBERG, Das Wackenbuch, lk. 220-221.

selt esile tõusetub Vahanorme (Vahenurme) külas-
se kuuluva vabatalupoja Kuninga Miku kui Kuninga va-
kusele nimeandja või sellelt nimesaaja probleem. F.
Stackelbergi poolt on aga selle lahenduse mõlemad ot-
sad jäetud lahtiseks, samuti on tema poolt tähelepa-
nemata jäänud, et vakuse koosseisus esineb Kuninga
(Cunnica) nimetus veel teistkordselt, nimelt kannab
Sericke (Sõõriku-Sõerike) külas esimene talupoeg
nimetust: Cunnica Merten broder ~~James~~. Kahtlematult
avaldub siin seos Kuninga talu või selle asukohaga
ning tõenäoliselt on tegu siit välja läinud ühe eel-
mise peremehe vennaga. Siis väärub siinkohal märki-
mist veel üks ürikuiline juhus " Kuninga " nimetuse
esinemise kohta: 1601 a. r evisjoni ajal esineb Kihnu
saarel üksjalgade leondi lõpus nimi: M i c h e l l
K u n n i n g a s, millise nime järele sulgudesse on
tehtud märke " vabadik " ^{104/}. Kuid kõigi nende üri-
kuliste katkendlikkude faktide möönmine ei ole võtmeks
nimetus " Kuninga " tarvituselevõtu põhjuste juurde.

104/ Rootsi maarevisjon 1601, lk. 236.

Jätkuvalt viib "Kuninga" nimetuse tekkepõhjuste jälgimine põhjendatult rahvasuulise andmestiku juurde.

b. Rahvatraditsioonid.

1. Variant Rootsi kuningast.

Kuni viimase ajani oli kohapeal valdavaks variandiks "Kuninga" nimetuse tekkepõhjustist lugu sellest, kuidas Rootsi kuningas Gustav-Adolf oli läbisõidul Eestimaalt õöbinud ühes talus Põhja-Pärnumaal ning tähtsäheks sellele talupidajale ning tema järeltulijatele kinkinud vabaduse. Hiljem hakatud talu seetõttu nimetama "Kuninga" taluks. Antud vabadus aga muutunud aegade jooksul tükk-tükilt rendivahekorraks ning teisteks koormisteks väljaarvatud isiklik teoorjus.

Cunnica Micku olemasolu juba 16.s. alul kummutab aga selle võimaluse täielikult, samuti 1638 a. revisjonis ^{105/}esineb esmakordselt juba Kuninga küla nimetus, milles aga asub ainult üks Erbbauer "Kuninga" 105/ LRKKA XII-3, Revisjon 1638, lk. 169a.

=Lill", paralleelürikus - " Lüll " ^{106/}. Ning Pärnu ringkonna kirjeldusraamat 1690 a. kaardi juurde ^{107/} esineb samuti juba Kuninga tõelise külana: " Kuningas küla ", milles on 5 talupoega (loetelu küla arenguloo juures).

1518 a. vakuraamat ning 1534 a. Verzeichnis võtavad aga rahvajutul Rootsi kuningast kui nimeandjast lõplikult jalad alt. Jäeb üle vaid vaadelda kaugemalevihjavaid rahvajuttude teisendeid.

2. Kuninga Mikk ja linnuse probleem.

Alljärgnevalt esitan teise variandi " Kuninga " nimetuse ürgse mineviku kohta ühes kohalásuvate muinussmälestiste loendiga ^{108/}.

Kuninga Mikk (see nimetus on rahvamälestuses säilunud) oli ühe endise Eesti maavanema järeltulija. Selle vanema talu oli praeguse Vahenurme, rahva-

^{106/} RRA Jordrevisions handlingar Lifland 1638, Riga och Pernau Kretsar - Fotokoopia.

^{107/} LJKK - 41 Pärnu ringkonna kirjeldusraamat 1684.

^{108/} Olulisemas osas kuulnud enda tädidelt: L. Arens + ja L. Linnam † (oli abielus Linnama külas v. tagapool). Samuti Soontakkidelt muistse Soontagana linnuse asemel talus.

suus Vahnema (Vanema) mäe jalal praeguse Kuninga küla kohal. " Kuninga" nimetus on sellele vanemale kandunud maa vallutamisajastul ristisõdijate poolt, kes kõiki Eesti maavanemaid hakkasid kutsuma " **paganate kuningateks** " (nii vist nimetati ka Läti-Hindriku kroonikas - minu märkus). See muinas-Eesti külakond haaras endasse umbes praeguse Kuninga vakuse piirkonna, kusjuures teatavas kokkupuutes ja seoses oldi Soontagana maalinnuse ringkonnaga. Kuid siiski olid siin omaette usukultuslike talituste pühapäigad ja iseseisev kaitsesüsteem. Muistseks keskuseks oli Vahenurme (Vahnema) mägi, millel kohas hiiglaslik ohvrihiis - mälestusena jäänud tänaseni kaks põlispärna ^{109/}. Siin oli ohvrikivi, mis säilunud tänaseni ja kaugemal lehtpuumetsas ohvriallik (praegu Kuninga-Anni talumaal). Muistne matusepaik oli teisel pool mäe praeguse Vahenurme mõisa põldudel. Siin asus hilisemal ajal kabel, millest on naabrussasuv

109/ Nende kohta muistend vt.: J. A r e n s : Noorusmaa Nr. 8 - 1928.a.

Kablīma (Kabbelimecke) 110/ . Kui kabelimaa või kabelimägi oma nime saanud. Sõja, hädaohu korraks andis elanikkonnale kaitset Vahēnurme mäelt hästi ärapais-
tevä tõeline umbes 1 ruutkilomeetri suurune rabasaar
Maima (Maiema) rabas: V i r u s a a r (rahvakee-
les: Vilusaar- arvatavasti sääl kasvanud^{ja} ka kasvava
lopsaka lehtpuumetsa tõttu). Üle raba viis rabaran-
nast 3 klm kaugelasuvale Virusaarele kaks teed : üks
tõeline tugevatest palkidest salatee, mis oli hästi
maskeeritud vööraile ning teine petlik tee, mis lõp-
pes äkki pooles rabas. Kui algasid Eestimaa vallutus-
sõjad, siis loomulikult jäi väheasustatud Vahnema
mäe ümbrus esialgu pikkadeks aastateks suuremast sõ-
jategevusest kõrvale. Kui aga kord siiski suurem sõ-
jasalkkond ilmus siiagi vallutusretkele, sai sinne
kaval maavanem sellest varakult teada - laskis kogu
külakonna inimesed ja vara Virusaarele redusse viia
ning jättis ühte külla soorannal maha ainult noore
tüdruku Maie. Kui vaenlase väed Maie leidsid, sundi-
110/ LJKA - 41 Pärnu ringk. kirjeldusraamat 1684.

sid nad teda ähvarduste saatel teed näitama üle raba Virusaarele redusolejate juurde, millega Mai näiliselt vastumeelselt ka lõpuks nõustus. Ettekavatsetult juhtis ta aga vaenlase nõrkadest palkidest köidetud peteteele, mis lõppes pooles rabas ning uputas koos elu hinnaga kogu vaenlase väe raba põhjatusse. Ennastohverdava tüdruku Maie auks hüütakse seda suurt raba tänapäevani " Maiemaa " rabaks, ning küla maaalal, kust lähtus Maie teekond " Maima " (Maiema) külaks. Õige salatee Virusaarele viis aga hoopis praeguse "Linnama" küla juurest.

Ka edaspidi pörkas kaval maavanem sõja- ja süüsteretketest ning otsustavatest lahingutest kõrvalle nii, et seda maaala vastandina jonnakäs-vapratele soontaganalastele ei olevatki õieti vallutatud vaid uued isandad on end poetanud ~~end~~ vaikselt ja sõjata äiia talupoegade keskele ning märkamamatult haaranud enda valdusse ikka rohkem ja rohkem õigusi. Maavanem ise oli aga endale ja tervele oma arvukale sugulaskonnale algusest peale nõutanud täieliku vabaduse, mille jätkuks oli tema kauge järeletuleja Cunnica Mick

16 s., kes küll juba oma vabaduse eest oli sunnitud lunaraha maksma. Seda endise maavanema järeltulijate vabatalu nimetati kogu aeg " Kuninga " taluks, kuni ta lõpuks ühe talupidaja rohkearvuliste poegade vahel jagamisele tuli ning " Kuninga " küla tekkis 111/.

Teine variant rahvasuus maavanema ja Virusaare kohta väidab, et tüdruk Mai on siiski ühes osas ristisõdalaste väega rabasse uppumisest pääsenud ning karistuseks on ta rattal neljaks käristatud ning kõik redusolejate tühjad külad soorannal maha põletatud 112/. Teised Virusaarel (Vilusaarel) redusolejad on oma tuhaasemetele tagasi pöördunud ning uut elu alanud, kuid maavanem kättemaksu kartes on põdenenud välismaale või kuhugile Läänemere saarele, kust tema järeltulijad on praegusele kohale tagasi tulnud rahulikuma Rootsi aja saabudes.

Ättes tahtlikult ära ülalesitatud rahvamuis-

tendite ning nende teisendite kriitika ja vastastamise, tulen siinkohal lõppjärelalusena mainida, et kasu-

111/ Kuninga küla tekkelugu vt. ürikmaterjalide põhjal järgmises peatükis.

112/ Kuuldud L. Tennmannilt + Kuninga-" Anni " talus.

tada olnud andmestiku, nii ürikmaterjali kui ka rah-
vajuttude ja muinasmälestiste põhjal ei ole võimalik
vakusenimetus " Kuninga " tekke suhtes ühele ning kind-
lale tulemusele jõuda. Lünki ajaloolises ürikmater-
jalis võiks täita küll belletristlikult vaba fantaa-
sia vormis - mitte aga teaduslikult. Ühtlasi aga oleks
mõningaid probleeme siit siiski sobiv edasi arendada
vastavas puht-ajaloolises erikäsitluses. Et selleks
teatavaid aluseid pakkuda, esitan järgnevalt siinko-
hal materjalid Kuninga küla tekke ja edasise kujune-
mise kohta seoses enda perekonnaajalooga - lootuses,
et esitatu suudab mõneski suhtes kõrvalvalgust heita
paikkonna üldistele probleemidele.

V. KUNINGA KÜLA TEKKIMINE JA ARENG SEoses PEREK.

A R E N S'i SUGUVÕSA AJALOOGA.

1. Ürikmaterjal küla tekke kohta 17. sajandil.

Rahvamälestustega ei saa rahuldada, et vastata küsimusele: millal ja kuidas õieti tekkis eelkirjeldatud vakusele nimeandja, Cunnica Micku vabatalust praegune Kuninga küla. Selleks pakuvad tänuväärseid andmeid rootsiaegsed revisjoniaktid. Nagu eelpool märgitud esineb Kuninga küla nimetus esmakordselt juba 1624 a. revisjonis ^{113/}. Lähemalt sisustatud on see aga 1638.a. revisjonis ^{114/}, kus küla moodustub vaid ühestainsast pärustalupojast (**Erbbauer**) - Kuninga Lill. Erandlikult tervele revisjoniaktile on koormiste ja maksete lahter tema kohta

^{113/} H. LAKKMANN, op.cit., lk. 223.

^{114/} LRKKA XII - 3 Revisjon 1638, lk. 169a.

jäetud täitmata, kuid puudub ka vastandmärke, et Kuninga-Lill oleks kohustustest vaba olnud. See ei keelaks aga siinkohal veel järeldamast, et Kuninga Lill tõeliselt Rootsi ajal vabatalupoeg olles, oli ühtlasi üks sajand varem samal kohal elanud Cunnica Micku otsejärglane. Kuid see on ainult üks variant - sama 1638 a. revisjoni teisikakti fotokoopia Stockholmi Riigiarhiivis ^{115/} näitab samuti, et Kuninga külas elas tollal ainult üks talupoeg: Kuninga-Lüll ^{116/}, kuid see Lüll kandis kõiki kohustusi ja tasus makseid teiste külade talupoegadega võrdsel määral. Kumb siis neist ühesama revisjoniakti eksemplaridest oli tõeliselt kehtiv ja rakendusel - seda ei saa ilma erimenetluseta otsustada. Kui oleks võimalik tõestada, et esimesena nimetatud akt oli valmistatud kohapäälseks tarvitamiseks ning teine keskvõimu jaoks Stockholmis, oleks kehtejõud ilmselt esimesel. Kuid ei tohi unustada, et Rootsi kuningas Gustav-Adolf laenu-tusaktiga 2. dets. 1623. Halinga mõisa omanikule Hans Taussesele laenutab teiste hulgas ka asula K ü n -

115/ RRA Jordrevisions handlingar Lifland 1638 Riga och Pernau Kretsar-Fotokoopia Tartu Keskarihiivis.
116/ " Lüll " mehenimena on tõenäolisem kui " Lill ", kuna ta vasteid leidub praegu veel ümbrusk.talunimedes.

niel (Kümmit), mida saab pidada Kuninga talunime-
tuse vasteks: Kunila - kuninga asupaik - siis ei näi
kahtlust olevat, et alanud läänistamisprotsessis kus-
tus ka Kuninga vabatalupojasoo vabaduse privileeg
ning Kuninga Lüll (Lill) kandis tollal (1638)
koormisi juba teistega võrdsel määral.

Igaljuhul kuni siiani ei saanud Kuningat kü-
lana sisuliselt võtta: seda üksiktalulist asulat Va-
henurme (Vahnema) ja Salutaguse (Salluta) küla
ning 1625.a. rajatud Roodi (Sallentack) mõisa va-
hel. Tõelise külana esineb Kuninga aga juba 1684 a.
Pärnu ringkonna kirjeldusraamatus - " K u n i n k a s "
küla, alljärgneva 5 talupojaga:

Klein Michel

Jürgen Jack Lill (või Lille - minu
märke)

Hans Kuninga

Jack Kuninga

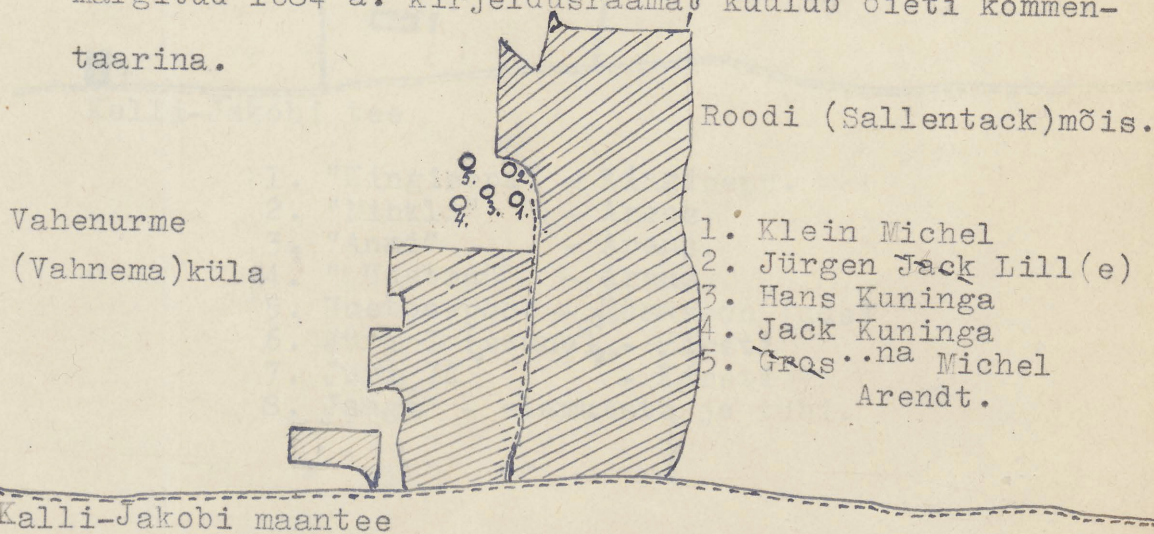
~~Gros~~ ..na Michel Arendt.

Tähelepanuväärne on ülaltoodud talupoegade
loendis nimetus Michel sage esinemine: külas on nii
Väike- kui ka Suur-Mihkel, kuigi viimasel on see oma-

dussõnaline kaasnimi ilmselt veidi hiljem läbikriip-
sutatud ja samakäeliselt asendatud nagu erilise pere-
konnanime vastega: Arendt (Arens). Eelistatud on
Kuninga taludes veel teine mehenimi Jack, kuigi teise-
na toodud talupojal on ta kustutatud ja asendatud vei-
di raskelt arusaadava Lill või Lillega. Viimane õieti
taibatuna võiks tähendada põlvenemist eelpooltähenda-
tud Kuninga Lillest- (Lüllest). Lõuna-Eesti murde-
lise sõnaga " lell " (isavend) ei saa aga sellel
vastel midagi ühist olla, kuna kohapeal tuntakse isa-
venda ainult nimetuse all " onu ". Talupoegade loen-
di sisulise vaatluse järele otsustades võib nende põl-
venemist ühisest esivanemast nii eitada kui ka jäata-
da. Kindlasti ei saa need 5 talupoega kõik omavahel
olla vennad (esineb 2 Mihklit), küll aga võib osa
neist olla nt. 50 aastat tagasi elanud Kuninga Lülle
(Lille) järglased, kuna osa on võib olla ka uusasu-
kaina külla sisse tulnud. See viimane oletus kõneleb
küll ajalisel kohapäälse rahvatraditsiooni vastu, ni-
melt praegused Kuninga küla talud on omavahel kõik
sugulasastmeis(päälse ühe) ning eristumine külaks on

toimunud alles 18. sajandil pärast Kuninga-Jacku (sünd. 1675) surma tema poegade vahel Kuninga talumaade jagamise läbi. Seejuures üks taludest (Kingisepa) on läinud veelgi hiljem üle väljast sissetulnud asukaile. Kuid niigi on see vaadend juba vääraks osutunud Kuninga küla olemasolu tuvastamise tõttu vähemalt juba pool sajandit varem. Esitatud ürikmaterjali põhjal võib öelda, et Kuninga muutus külaks 1638 - 1684 aastate vahel.

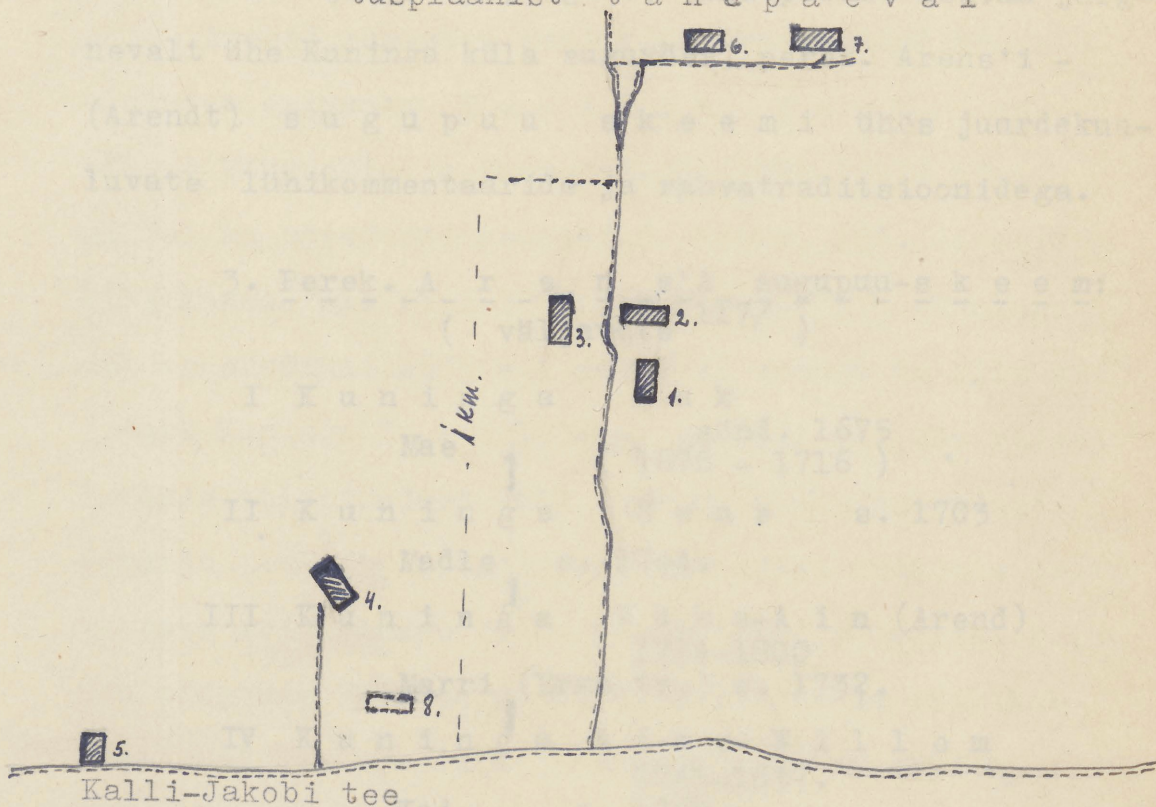
2. Järgnevalt esitan skemaatilise väljavõtte 1690 a. Pärnu ringkonna kaardist, mille juurde ülal-märgitud 1684 a. kirjeldusraamat kuulub õieti kommentaarina.

Kuninga (Kuninkas) küla 1690.a.

Võrdluseks esitan skeemi Kuninga küla ase-

tusplaanist tänapäeval

1. "Kingisepa" - Kingisepp.
2. "Mihkli" - Arens.
3. "Anni" - Arens.
4. "Uettoa" - Arens.
5. Uettoa-pood - Tomasson (uus)
6. Jüri I (sauna) - Kirsti
7. Jüri II - Kirsti
8. Jaagu - elamuteta ja tühi.

Laialivalguvaks viiks kogu küla arengukäiku läbi 18. ja 19 s. jälgida, sellepärast esitan järgnevalt ühe Kuninga küla suguvõsa, perek. Arens'i - (Arendt) sugupuuskeemi ühes juurdekulivate lühikommentaaride ja rahvatraditsioonidega.

3. Perek.Arens'isugupuuskeem:
(väljavõte 1177)

I K u n i n g a J a k
Mae (sünd. 1675
(1676 - 1716)

II K u n i n g a H a n s s. 1703
Madle s. 1704.

III K u n i n g a V a n a - A i n (Arend)
1724-1800
Marri (Erma tr.) s. 1732.

IV K u n i n g a A i n e - W i l l e m
1765-1837.
Kai s. 1769.

V H a n ' s (I A r e n s)
s. 1808.
Marri s. 1810.a.

VI H a n ' s s. 1849. - 1901.

Leeno
VII J a a n s. 1882 Villem 1863-1924.
Marie 1881.a. "Anni-Uuetoa"
tal

"Anni" talu

VIII. Ernst
1902 Ilmar 1912 Endel 1915.
August Otto

117/ Väljavõte on tehtud Jakob Arens'il, Tartus, Kooli t.24 olevail andmeil, mis minu poolt R.Keskarh.kontrollitud.

A. K o m m e n t a a r e.

Arensi suguvõsa seni kindlaksmääratud kaugeleulatavam esivanem K u n i n g a J a c k on elanud Põhjasõja ja Suure nälja (1695-1697) ajal, millal ka hõredasti asustatud Körbe, (St. Jacobi) kihelkonnas oli ligi 300 surmaohvrit ^{118/}. Kuninga Jak on sündinud 1675 a., seega ei saanud ta olla see " Jack Kuninga ", kes 1684 a. andmeil oli üks viiest Kuninga talupidajast küll võis olla üks poegadest. Kuninga Jakust Arens'i sugupuud edasi arendada peaks vastava eriuurimuse kaudu olema igati võimalik. Sugupuude pidevuse üle Suure nälja ja Põhjasõja säilitab igaljuhul Kuninga-Jaku ja Mae poja Hansu sünd a. 1703.

Praegune " Anni " talu on oma nime saanud tema pidajast 18. sajandil:

V a n a - A i n (1724-1800), kaasnimega AREND, millises nimes huvitaval kombel kordub jälle Ainist üks sajandi varem elanud Kuninga Micheli kaasnimi ja mis peaks kuidagi seoses olema saksa keelse terminiga Arendtator - rentnik. Rendivahekorra olemasolu ei saa ^{118/} Vt. O. Liiv: Suur näljaaeg Eestis 1695-1697, Tartu 1938, lk. 321.

aga ürikmaterjali põhjal tõendada siis ega ka käesoleval juhul. Mainitud Vana-Ain oli suure populaarsusega isik mitmes kihelkonnas - oli kauaaegne kihelkonnakohtunik (kaasistnik), kellenä vangistas kavalluse abil kurikuulsa tervet Põhja-Pärnumaad terroriseeriva röövli " Taidra-Matsi", millest rahvajutt erikohal. Ain oskas lugeda ja kirjutada ning tema talus üks tuba oli mitmekeelseid raamatuid täis. Seniselt gumata põhjusil aga Ain ei pidanud enda järeltulijate pühendamise neisse nõuakunsti saladusisse vähimalgi määral tarvilikuks. Seetõttu pärast Vana-Aini surma tema pojad oskasid tohutute seinale naelutatud nõõrraamatute ja pergamendirullidega ainult ahju kütta. ¹sa kuulsus ja lugupidamine avaldub kauge järelkajana siiski veel ta poja: Kuninga Aine-Villemi juures, kes Halinga mõisaomaniku v. Lilienfeldti poolt a. 1804 nimetatakse mõisakohtuniku kandidaadiks ^{119/} (ainult!) Vana-Aini pojapoeg Hans oli esimene Arens, kuna tema ajajärku langeb nimeandmise periood -

^{119/} Lõuna-Eesti mõisade toimikud, Acta des privaten Guthes Hallick 1805.

uueks nimeks kujunes aga Vana-Aini kaasnimi Arend, ainult ühetähelise muudatusega lõpus.

Käesoleva töö autori vanaisa " Anni-Hans " (ülalesitatud Hansu poeg) oli järjekordne silmapaistev isik Arensi suguvõsas. Tema ehitas enda maa-
le Kalli-Jakobi teeservale kauplusehoone, mille ren-
tis 60 rublaga aastas välja, peale selle omas ta tei-
si tulutoovaid ettevõtteid ning kaubitses aegajalt
linaga. Talude päriseks ostu võimaluse avanedes oli
" Anni " - Hans esimene, kes mõisnikule raha pakkus,
kuid tingimusel, et ta saaks võtta võib, kust ise
tahab. Mõisnik nõustas sellega ning Hansule mõõdeti
ligi 100-ha-line talukoht välja üle külarahva põllu-
siilude, nii et see haaras isegi 3 talu õueaiad endas-
se. Tagajärjeks oli see, et need 3 talu pidid küla
ääremaadele välja kolima, mis omakorda põhjustas tea-
tava hõõrumisvahekorra Kuninga küla talupidajate va-
hel mitmeks aastakümneks. Hansul oli 10 last: 2 poega
ja 8 tütarit ning 20. sajandi alul ta jagas " Anni "
talud oma kahe poja Jaani ja Villemi vahel pooleks,
nii tekkisid praegune " Anni - Uuetoa", mille asus-
tas esimesena isatalust välja läinud vanem poeg Villem.

ning ürgsel talukohal asuv "Anni", mille pidajaks jäi noorim 10 lapsest - Jaan. Surnud Villemi järglasena on "Uuetoa" taluperemeheks praegu tema poeg August 120/.

B. R a h v a t r a d i t s i o o n e .

a. "Taidra-Matsi" lugu 121/.

Maima raba kirdesopis keset soiseid metsi asub "Taidra" mäekülm 122/, millel praegugi veel võib märgata kunagise elamu aset. Juurdepääsuks Taidra mäele on mööda kõrgemaid kühme ja künniseid looklev "Taidra-Matsi" ahtake jalgrada. Siin elas 18. sajandi kardetavaim teeröövel "Taidra" Mats. See Mats oli härjaturjaga mees, kellel niipalju rammu, et võis harilikul mehel kätega peast ja jalust kinni haartes selgroo raksti katki murda nagu silgul. Taidra-Mats võttis harilikult röövkäikusid ette Jakobi-Pärnu vahelisele teele praeguse Halinga kuusiku kohal,

120/ Teiste Kuninga talude ja nende omanikkude perekonnanimed vt. supra küla asetusplaani juures.

121/ Kuuldud J. Marksoolt Ertsmal j. teistelt.

122/ Ka maistne pelgupaik - vrd. E. Laid: Kodumaa muistsed pelgupaigad, Tartu 1925, lk. 23.

kus röövis nii linnast tulevaid kui ka linnaminevaid talupoegi. Kuid vahetevahel ka põhjapoolisel sooranal olevad arvukad külad said tunda Matsi lamba- ja aidavarguse osavust. Hulk aastaid elas kihelkond Taidra-Matsi hirmuvalitsuse all, ning tema hingele olid korjunud juba mõnedki inimesed. Hoolimata mõisaadministratsioonide poolt lubatud kõrgest pearahast ja korraldatud haaranguist - jäi Mats tabamatuks. Räägiti, et ta evinud palju salajasia abilisi ja usaldusmehi kõigis külades, kes röövlit õigeaegselt hoiatanud. Matsi päriskodule lähenemine aga tähendas end surma märklauaks tegemist juba umbes 1 kilomeeter enne sihtpunkti ning seda ei söandatud.

Kuninga "Vana-Ain", peremees Kuninga nr. 5 talust oli kihelkonna kohtumees juba mõnda aega. Ain seadis Taidra Matsi kahjutukstegemise ja tabamise endale auküsimuseks ning tänu kavaluse appivõtule saavutas selle. Taidra-Matsi soosikuks viimastel aastatel oli Kuninga talude naabruses elav üksjalatütar Lagle, kes kord või paar nädalas käis Taidra mäel Matsi tuba koristamas ja majapidamist korrashoidmas. Ku-

ninga-Ain meelitas Lagle enda nõusse. Ühel sumedal varasuve-õhtul lähenes Lagle järjekordselt Taidra-mäele, temaga ühes aga kinnivõtjate meeskond, eesot-sas kohtumees Ain. Pimeduse katte all jäid mehed mõ-nikümmend meetrit Matsi onnist ahelikku, olles enne Laglega kokkuleppinud: kui viimane valjusti kolm loeb, toimub haarang korruga mitmest küljest. Läksid minu-tid, seekord oli Lagle Matsi saanud niikaugemale, et viimane laskis endal onni uksepakul istudes täisid ot-sida - pää usalduslikult tüdruku põlvedel. " Üks, kaks ".... ütles tüdruk korruga poolvaljult. " Mis sa loed sääl ? " nõksatas Mats sedamaid püsima - nina-sõõrmed kahtlustabalt õhku haistmas. " Täisid, mida ma tapan ", vastas tüdruk. See rahustas Matsi ning ta usaldas pää uuesti tüdruku põlvedele ja uuesti luges Lagele: " Üks, kaks... kolm !" ning momentselt hüppa-sid relvastatud mehed igast küljest Matsi peale. Vas-tupanu ei olnud - ei saanudki olla. Mats seoti köidi-kuisse - elamuile süüdati tuli. Kihelkonnakohus mõis-tis Matsi eluaegselt Siberisse. Teel külmale maale varises aga Mats kokku ning suri, teadmata kas hingeli-

se kokkuvarisemise tõttu või tabamisel ning vangistus-
ses saadud haavadesse.

See oli tõsilugu rahvamäestusis kuulsast rööv-
list Taidra-Matsist, kelle nimega järgnevail aasta-
kümneil taltsutati ülemeelikuid lapsi, kuni Napoleon-
-Bonaparte sõjaretkeni Moskvasse, kust peale sai maks-
vaks uus hirmutusfraas: " Ära ole vallatu, Punapart
tuleb !" Seda ei ole aga ümbruskonna rahvas veel prae-
gugi unustanud, et Matsi tabamine oli Kuninga Vana-
-Aini teene.

b. Muid rahvamälestusi.

Siinkohal olgu märgitud ainult veel mõned rah-
vamälestusist juba kadumahakkavad nimetused Kuninga
maadel. " Anni " talu karjamaa ääres asus omalajal
" Kureküti " saun, milles^{elas} Kingisepa nimeline mees
(praegusest " Kingisepa " talust), kes oli tolleaeg-
ne soldat " kui Prantsus Moskvas käis " ning sama
talumaal n.n. " sopatänava " ääres " Oidu " saun,
veel asus praeguse " Kingisepa " talu karjamaal "Kin-

gisepa-mehe saun " ning " Anni " talu lõunapoolsel osal oli " Naissoo " pool-talu. Kas neid saunnikke varemaaegsete üksjalgade (vabadikkude) instituudi järglasiks saab pidada on küsitav. Hävinud " Koste " küla kohta ^{123/} on rahvamälestuses teada, et siin elas kuulus torupillimees " Torupilli-Tani " - terve ümbruskonna pulmapillimees. Kostel on elanud ka Roodi mõisa kangur. " Koste " küla on end. Roodi mõisa-omaniku poolt liidetud mõisamaadega ning külaelani-
kud on siirdunud üle raba " Lavasaare " külla elama - nuttes ja taga halades siinset " hädä elu ".

123/ Vt. supra, lk. 44.

VI LÕPPKOKKUVÕTTEID JA JÄRELDUSI.

Kokkuvõtteid ja järeldusi vastavate probleemide menetlustulemustest on püütud anda iga kapiitli ja alajaotuse lõpus. Lõppjärelaluslikult tuleks aga siinkohal korrata teemat kandvaid tähtsamaid printsiipe ja neid ajendeid, mis autorile on omased olnud esitatud töö ürikmaterjalide süsteemimisel ning kasustamisel.

Käsitelu tendentsjooneks kujunes kahtlematult ajalooline motiiv, millisest seisukohast lähtudes on antud sissejuhatav ajalooline ülevaade maaomandi vahetekordade väljakujunemisest Pärnumaal ja osas Wiiekis (Läänemaal). Sihiks oli sääljures, et see üldtaustaline ülevaade aitaks kaasa talupoegade õigusliku seisundi mõistmisele käsitletaval ajastul,

sest töö kompositsiooni ajandiks pidi olema mitte ainult ajaloolise vaid just õigus-ajaloolise vaatluse edukam läbiviimine. Seetõttu tuli ka terve rida huvitavaid ja ahvatlevaid, kuid liigselt kõrvaleharavad teemavariante kui üldsuunaga mitteseostatuid kõrvale jätta, sest õigusajaloolise vaatluse tuumaks pidi kujunema talupoegade maksustamisprobleemi vaatlus ühes teatavas 16. sajandi maksustamisühikus. Ühtlasi aga loobusin katsest sellest hiliskeskaja maksete ja koormiste süsteemist katsuda mingit kindlat süsteemi luua, vaid piirdusin ainult sellega, et koormiste kogusummat Kuninga vakuses võrrelda üldiselt teiste maksustusühikutega ja üldise olukorraga Eestis. Siit väljakasvanuna jõudsin ühele tähtsamaist lõppjäreldeist: 3 sajandit, kuni 16. sajandi lõpuni oli üldolund Kuninga vakuses talupoegade seisukohalt kergem ja õnnelikum kui kõrvalasuvatel Ordu aladel, samuti olid talupoegade kohustused täpsamalt piiritletud kui mõneski teises Wieki osas. Seetõttu osutus siingi kohandatavaks (ja võibolla koguni Wie-

kist pärinevaks) fraas: " Kõvera kepi all on
(oli siiski minu märges) hää elada!"

Rahvatraditsioonidele ja -mälestistele olen
reserveerinud eraldikoha. Seda veendumuse tõttu, et
kuni neid ei ole toetamas konkreetne ürikmaterjal ei
saa parimalegi muistendile teaduslikult midagi kind-
lat rajada.

Lõppjäreldesteni ei ole jõutud vakusenimetu-
se ega ka Cunnica Micku probleemis. Siin ei saa sala-
ta põhjalikuma ja aeganõudvama puht-ajaloolise uurin-
gu tarvet. Sellel veendel olles lähen üle ka lõppsõ-
nale.

VII. L Õ P P S Õ N A.

Seega olen lõpetanud arutluse Kuninga (Cun-
nica) vakusest, mis sellisena 16. sajandi alul Wie-
ki vakuraamatu järele ilmub lühiajaliselt ajaloo val-
gusele ning mis sellisel kujul järgneval Rootsi ajas-
tul enam ei esine, vaid administratiivselt ühte on
sulanud teiste tänaseni püsinud territoriaalsete ühi-
kutega. Kahtlematult ei ole selline esinemine selles
vanimana säilunud ja omastkohast küllalt täpsas va-
kuraamatus mingi juhuslik põhjendamatu ilming, vaid
nähe, mille ajaloolised põhjused peituvad sügaval eel-
neva kolme aastasaja traditsioonides. Kahjuks ei ole
mul korda läinud sellelt ajalooliselt probleemilt täie-
likult ega ilmutuslikult saladuskatet kergitada -
vaid on õnnestunud tänaseni säilunud rahvamuistendite
ja muinsusmälestiste põhjal lünklike eel- ja vahe-

ajastute kohta püstitada ainult teatud hüpoteese. Kuid oleksin ühtlasi tänulik, kui mõningad minu poolt tähelepanemata jäänud olmad või mulle kättesaamatuks osutunud ürikmaterjalid laseksid minu poolt püstita- tud väiteid ja järeldusi mõnes suunas süvendada, avar- dada või koguni kummutada, sest *i n c t i t i a s u m m a e s t!*

4. V. Ainult seda motot olen jälginud ka enda ülal- esitatud töös.

5. E. LAANKANN: Revisionsbuch wegen des Hauses ...
nov 1. " Sitzungsberichte der al-
tertumsforschenden Gesellschaft zu
Fernau " 1914.

6. E. BLUMFELDT: Keskaja agraarajalugu, E. Majandus-
ajalugu I, Tartu 1937.

7. L. von SPRECK: Beiträge zur Geschichte der Ritter-
güter Livlands I, Dorpat 1876.

8. O. LIIV: Suur mõljaseg Eestis 1695-1697, Tar-
tu 1938.

9. E. LAIB: Kodumaa muistsed selgusajad, Tartu
1935.

O S U N D A T U D T E O S E D.

1. A. KORHONEN: Vakkalaitos, Helsinki 1923.
2. J. ULUOTS: Grundzüge der Agrargeschichte Estlands, Tartu 1935.
3. F. Baron .STACKELBERG: Das älteste Wackenbuch der Wiek, in Sitzungsberichten der Gel. Estn. Gesellschaft 1927. Dorpat 1929.
4. F. Baron STACKELBERG: Der Landbesitz im Kreise Pernau zur Ordenzeit, Pernau 1926.
5. H. LAAKMANN: Revisionsbuch wegen des Hauses Par-now i. " Sitzungsberichten der al-tertumforschenden Gesellschaft zu Pernau " 1914.
6. E. BLUMFELDT: Keskaja agraarajalugu, E. Majandus-ajalugu I, Tartu 1937.
7. L. von STRYK: Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands I, Dorpat 1876.
8. O. LIIV: Suur näljaaeg Eestis 1695-1697, Tar-tu 1938.
9. E. LAID: Kodumaa muistsed pelgupaigad, Tartu 1925.

LÄBIVAADATUD MATERJAL E.O. TARTU KESKARHIIVIS:

1. RRA. Jordrevisions handlingar 1601 II - Fotokoopia.
2. " " " " " " Lifland 1638 Riga och
Pernau Kretsar-Fotokoopia.
3. ERKka 938 Liivimaa Rootsiala mõisade vakuraamat a.
1615.
4. ERKaa 941 Läänemaa inkvisitsioon 1686 - 1689.
5. I Pärnu-Jacobi kirikuraamat,
6. II " " " "
7. LJKA - 41 Pärnu ringkonna kirjeldusraamat 1684.
8. L.-Eesti mõisade toimikud: Acta für das Guth Hal-
lick 1817.
9. L.-Eesti mõisade toimikud: Special Acte des pri-
vaten Guthes Hallick 1804.
10. L.-Eesti mõisade toimikud: Acta des privaten Guthes
Hallick 1809.
11. L.-Eesti mõisade toimikud: Acta des privaten Guthes
Hallick 1805.
12. LKKk A. XII - 3, Revision 1638.
13. LJKA - 26 Geometrick charta öfwer trey die Dehlen

of Pernou Gebiet.

14. ERKk A 932 Lihula lääni vakuraamat 1564-1565.

= =